A nyelvészet mint tudomány rövid és vázlatos története, aktuális problémái

Csernicskó István – Beregszászi Anikó – Váradi Krisztián

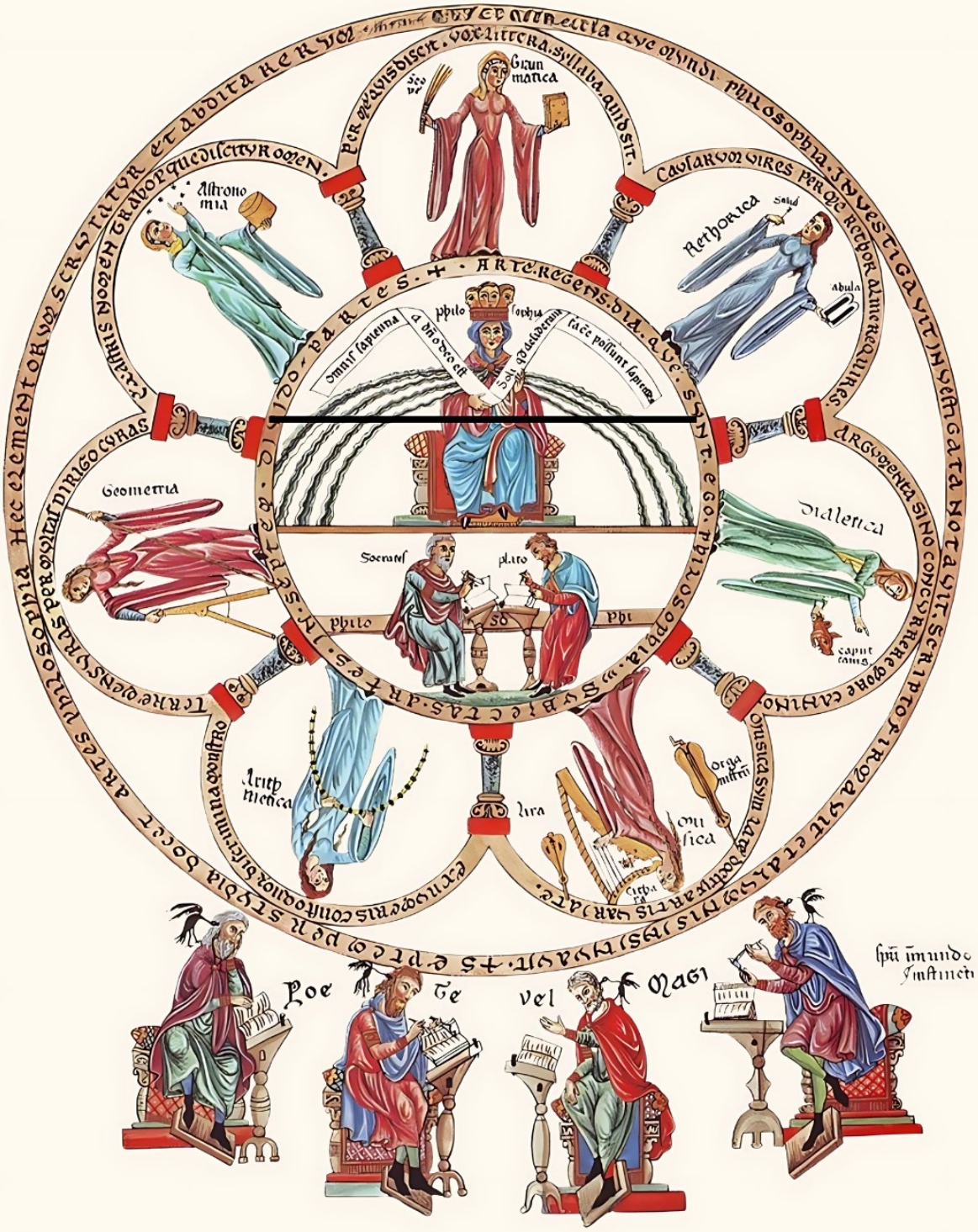

2025

Csernicskó István – Beregszászi Anikó – Váradi Krisztián

A NYELVÉSZET MINT TUDOMÁNY RÖVID ÉS VÁZLATOS TÖRTÉNETE, AKTUÁLIS PROBLÉMÁI

Oktatási segédlet, kézikönyv

Csernicskó István – Beregszászi Anikó – Váradi Krisztián

A NYELVÉSZET MINT TUDOMÁNY RÖVID ÉS VÁZLATOS TÖRTÉNETE, AKTUÁLIS PROBLÉMÁI

Oktatási segédlet, kézikönyv

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Beregszász
2025

ETO 81-112(075.8)
C 62
DOI 10.58423/978-617-8143473

Jelen oktatási segédlet, kézikönyv célja, hogy elméleti háttérismereteket nyújtson az alapképzésben (BA) és mesterképzésben (MA) tanuló filológus hallgatók számára a következő tantárgyakból: „Bevezetés a nyelvtudományba és a tudományos kutatás alapjai”, „Általános nyelvészet”, „A nyelvtudomány aktuális kérdései”.

Az oktatási folyamatban történő felhasználását jóváhagyta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke
(2025. augusztus 11., 114. számú jegyzőkönyv).

Megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Felsőoktatási Minőségbiztosítási Tanácsa
(2025. augusztus 26., 7. számú jegyzőkönyv).

Elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő kiadásra javasolta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2025. augusztus 28., 8. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszéke, valamint Kiadói Részlege.

Szerzők:
Csernicskó István, Beregszászi Anikó és Váradi Krisztián

Szakmailag lektorálta:
Prof. Dr. habil. Vančo Ildikó, habilitált doktor, professzor, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének professzora (Nyitra, Szlovákia)
Dr. Bárány Erzsébet PhD, docens, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)
Dr. Gazdag Vilmos PhD, docens, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor, Szenykó Anasztázia és Váradi Krisztián*
Korrektúra: *a szerzők*
Borítóterv: *a szerzők és Tóth Vivien.* A borítón Herradis von Landsberg *Hortus deliciarum* (1180) című műve látható.
ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel:
Dobos Sándor (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlegének vezetője)

Az oktatási segédlet, kézikönyv tartalmáért és hitelességéért a szerzők viselik a felelősséget.

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)

ISBN 978-617-8143-47-3 (PDF)

© Csernicskó István, Beregszászi Anikó, Váradi Krisztián, 2025
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2025

TARTALOM

Előszó **8**

I. A görög nyelvészet kezdetei **10**

A görög írás kialakulása és jelentősége 10

Filozófiai és retorikai alapok 11

A sztoikus iskola és a nyelvtan tudományos megalapozása 11

Két nagy nyelvészeti vita: természet vs. konvenció és analógia vs. anomália 11

Fonetika és grammatika 12

Összefoglalás 12

II. A római nyelvészet és a latin grammatika kialakulása **13**

A görög hatás és a római adaptáció 13

A grammatika célja: tanítás és retorika 13

Marcus Terentius Varro munkássága 13

Szófajok és nyelvtani kategóriák 14

Iskolai grammatikák és a késő antikvitás 14

A nyelv és logika kapcsolata 15

Összefoglalás 15

III. A nyelvészet a középkorban **16**

A klasszikus örökség továbbélése 16

A grammatika helye a triviumban 16

A nyelv filozófiai értelmezése 17

A modista grammatikusok 17

A latin nyelv egyeduralma 17

Keleti és iszlám világ: párhuzamos fejlődés 17

Összefoglalás 17

IV. A reneszánsz és a 17. század nyelvészete **18**

A klasszikus műveltség újjáéledése 18

A nyomtatás és az oktatás forradalma 18

A nemzeti nyelvek nyelvtanainak megjelenése 18

A nyelv és gondolkodás viszonya: filozófiai nyelvészet 19

Nyelvtudományi univerzalizmus és racionalizmus 19

A történeti érzékenység csírái 20

Összefoglalás 20

V. A modern nyelvtudomány előestéje **21**

Átmeneti korszak a racionalizmustól az empirikus nyelvészetig 21

A nemzeti nyelvek és dialektusok felértékelődése 21

A „primitív nyelvek” és egzotikus nyelvek iránti érdeklődés ... 21
A nyelv eredetének kérdése ... 21
A történeti-összehasonlító nyelvészet előzményei ... 22
Összefoglalás ... 22

VI. A történeti-összehasonlító nyelvészet a 19. században ... 23
A történeti nyelvészet kialakulása ... 23
Az indoeurópai nyelvcsalád felfedezése ... 23
Hangtörvények és szabályszerűség ... 24
A neogrammatikusok mozgalma ... 24
Nyelvrokonság és nyelvcsaládok ... 24
A nyelvi változás típusai ... 24
Tudományos intézmények és nyelvtudósok ... 25
Összefoglalás ... 25

VII. A 20. századi nyelvészet főbb irányzatai ... 26
A strukturalizmus születése és amerikai változatai ... 26
Az európai strukturalizmus: Saussure és követői ... 26
Az amerikai strukturalizmus ... 27
A nyelvészet és filozófia kapcsolata: logikai nyelvészet ... 27
Noam Chomsky és a generatív nyelvészet forradalma ... 27
Nyelvészet és interdiszciplinaritás ... 28
Összefoglalás ... 29

VIII. A 21. század nyelvészetének vázlatos áttekintése ... 30
A 21. századi nyelvészet paradigmaváltásai és interdiszciplináris megközelítései ... 30
A generatív nyelvészet evolúciója ... 30
A kognitív nyelvészet térnyerése ... 31
A funkcionalista megközelítés ... 31
A poszt-strukturális kritikák és a „használat alapú” modellek ... 32
A nyelvészet elméleti pluralizmusa és az „autonómia” kérdése ... 32
A technológia hatása a nyelvészeti kutatásra ... 33
A korpusznyelvészet fejlődése ... 33
Komputációs (számítógépes) nyelvészet és NLP ... 34
Nagy Nyelvi Modellek (LLM-ek) ... 35
A technológia mint a nyelvi változás katalizátora és kutatási eszköz ... 35
A szociolingvisztika fejlődése a 21. században ... 36
A nyelvi változás mint folyamatos adaptáció és a társadalmi dinamika tükröződése ... 37
A nyelv mint dinamikus identitáskonstrukciós eszköz a globalizált világban ... 39
Nyelvi veszélyeztetettség ... 40
Összefoglalás ... 41

IX. A magyar nyelvészet történetének vázlata 43
A magyar nyelvtudomány előzményei és a nyelvtanok kora (a 19. századig) 43
A 19. század: a modern nyelvtudomány születése 44
A 20. század első fele: a klasszikus magyar nyelvtudomány 44
A 20. század második fele: a rendszerszemlélet és a nyelvi variabilitás 45
A rendszerváltás utáni nyelvtudomány: a diszciplínák sokszínűsége 45
Összefoglalás 46

X. Az ukrán nyelvészet történetének vázlata 47
A modern ukrán nyelvtudomány előzményei (18. század vége – 19. század eleje) 47
A 19. század vége: a tudományos nyelvészet kialakulása 48
A 20. század eleje: a nemzeti nyelv standardizálása és az intézményesülés kora 48
A szovjet korszak (1930-as évek – 1980-as évek) 49
A független Ukrajna nyelvtudománya (1991-től napjainkig) 49
Összefoglalás 50

Utószó 51

Ismétlő kérdések és feladatok 54

A kötet összeállítása során felhasznált alapvető irodalom 57

ELŐSZÓ

A nyelvészet tudománya az emberi kultúra és gondolkodás egyik fontos pillére, amely évszázadok alatt fejlődve vált egyre összetettebb és mélyebb megismerési területté. Ez a tudományág nemcsak a nyelv szerkezetének és működésének feltárásában segít, hanem választ keres arra is, hogy miként közvetítjük gondolatainkat, hogyan fejlődnek és változnak a nyelvek, illetve milyen szerepet játszik a nyelv a társadalmi és kognitív folyamatokban. Mivel a nyelv – a maga összetettségében – kizárólag az emberi faj jellemzője, a nyelvről való ismereteink gyűjtése az emberről szóló tudásunk bővítését is szolgálja.

E rövid, vázlatos összefoglaló célja, hogy rálátást nyújtson a nyelvészet történetének legjelentősebb mozzanataira, egészen az ókori görög nyelvészettől kezdve a modern, 21. századi interdiszciplináris megközelítésekig. Az anyag alapvetően a felsőoktatásban tanuló filológus hallgatók számára készült, így törekedve arra, hogy a legfontosabb eseményeket, gondolkodókat és irányzatokat érthető és rendszerezett formában mutassa be röviden, segítséget nyújtva ezzel az alapok megszilárdításához, valamint a mélyebb szakmai érdeklődés kiváltásához, felkeltéséhez.

A nyelvészet eredete az ókori Görögországba nyúlik vissza, ahol a filozófia és a nyelv egysége és kölcsönhatása már az őskor szellemi életének fontos elemét képezte. A görög gondolkodók, mint Platón és Arisztotelész, felismerték, hogy a nyelv nem csupán a gondolatok passzív hordozója, hanem aktív alkotóerő is, amely maga is rendszerekben szerveződik és szabályok alapján működik. Nem véletlen az sem, hogy a modern nyelvészet sok alapfogalma, például a szófajok rendszere, vagy az analógia és anomália problémaköre, ezekből a korai vitákból eredeztethető.

Az ókori görögök nyelvészeti munkássága természetesen nem maradt elszigetelten, hiszen a rómaiak átvették és továbbfejlesztették a görög eredményeket, melyek révén a latin nyelv szisztematikus, iskolai oktatásra alkalmas szabályrendszerré vált. Ez a hagyomány évszázadokon átívelve a középkori Európa tudományos gondolkodásának egyik pillére lett, összekapcsolva a nyelvészetet a filozófiával és a teológiával.

A reneszánsz és a korai újkor idején a nyelvészet tovább gazdagodott, mivel megjelent a nyelv változásának, a szemantikai eltolódások vizsgálatának igénye, és új filológiai módszerek bukkantak fel. Ezt a folyamatot a 19. és 20. század nyelvészeti forradalmai vitték tovább, amikor a nyelvészet már nem csupán leíró tudomány lett, hanem elméleti alapokon nyugvó rendszerként kezdte vizsgálni a nyelv szerkezetét és funkcióit. Ebben az időszakban vált kiemelten fontossá a

strukturalizmus, majd az úgynevezett generatív grammatika (vagy elméleti nyelvészet), később a funkcionalista és kognitív irányzatok, illetve a szociolingvisztika.

A 20. és a 21. század nyelvészete különösen dinamikus fejlődést mutat, amelyben a technológiai újítások, mint a számítógépes elemzések és a nagyméretű nyelvi korpuszok, valamint a mesterséges intelligencia, kulcsszerepet játszanak. A nyelv nem csupán mint szerkezet kerül vizsgálat alá, hanem mint társadalmi és kognitív jelenség, amely folyamatosan változik és alkalmazkodik a globális és digitális környezethez. A nyelvészeti kutatások egyre inkább interdiszciplinárissá váltak, ötvözve a nyelvészetet a pszichológiával, szociológiával, antropológiai és számítástechnikai tudományokkal, és egyre gyakoribbá vált, hogy természettudományos módszereket is alkalmaznak a nyelv különféle aspektusainak vizsgálata során (akusztikai és percepciós fonetika, neurolingvisztika, pszicholingvisztika, számítógépes nyelvészet stb.).

Ez a vázlatos körkép rávilágít arra, mennyire összetett és sokrétű a nyelvészet, miközben – megőrizve a nyelvről való gondolkodás mély tudományos gyökereit – minden nyelvészeti kutatás tárgya mégiscsak (közvetlenül vagy közvetve) a nyelv, illetve a nyelv és a nyelvet használó ember közötti kapcsolat. Ez az összefoglaló különösen azoknak a hallgatóknak ajánlott, akik szeretnének egy rövid, de átgondolt, történetileg és tematikusan rendezett áttekintést kapni a nyelvészet fejlődéséről, és megérteni, hogyan változott, alakult a nyelvről alkotott kép az idők során, illetve milyen kérdések állnak ma a nyelvtudomány kutatásának középpontjában.

Végül, a nyelvészet nem csupán egy tudományterület, hanem hidat is jelent a múlt és a jelen között, amely tudományos gondolkodást, kritikai elemzést és kreatív intuíciót is igényel. Ez az összefoglaló teret ad arra, hogy az olvasó saját érdeklődése és szakmai igényei szerint mélyedjen el a témában, és akár a nyelvészet különböző ágainak tanulmányozásával hozzájáruljon ennek a folyamatosan bővülő tudományos közösségnek a munkájához.

Fontosnak tartjuk ismételten kiemelni, hogy ez a kis kötet korántsem tekinthető a nyelvtudomány történetének monografikus vagy teljességre törekvő szintézisének. Ez a rövid összefoglaló az, ami – vázlatos áttekintés a nyelvészet mint tudomány fejlődéséről, egyetemi és főiskolai hallgatók számára.

Jó olvasást és eredményes tanulást kívánunk hozzá!

A szerzők

I. A GÖRÖG NYELVÉSZET KEZDETEI

Az európai nyelvtudomány történetének áttekintését az ókori Görögországból érdemes indítani, mivel itt alakult ki először a nyelvvel kapcsolatos rendszerezett gondolkodás, amely töretlen hatással bírt a későbbi korszakokra is. A görög gondolkodók nemcsak filozófiai, hanem nyelvészeti szempontból is maradandót alkottak, és e tudományág fejlődését több szinten mozdították elő: az írás kialakításától a nyelvtani kategóriák megalkotásáig.

A görög írás kialakulása és jelentősége

A görögök legelső és legfontosabb nyelvészeti teljesítménye az írásrendszer megalkotása, tökéletesítése volt. A fóniciai írás átvételével és módosításával hozták létre az első teljes (magán- és mássalhangzókat is tartalmazó) fonetikus ábécét. Ez a görög ábécé nem csupán a nyelvi teljesítmény rögzítésre szolgált, hanem a nyelv szerkezetének tudatos megfigyelését is elősegítette. Az írás bevezetése megalapozta a későbbi grammatikai elemzéseket és nyelvtani rendszerezéseket. Éppen ezért az írás létrejötte, majd egyre gyakoribb használata – hiszen az írott szövegek könnyen hozzáférhetővé, többször elemezhetővé váltak – olyan közvetett hatással volt a nyelvészeti megfigyelések és elemzések, s ezzel együtt a nyelvészet fejlődésére, mint később a hangrögzítési technikák, elsősorban a magnetofon megjelenése a beszélt nyelv elemzésére a 20. században.

1. ábra. A Dipülon-kancsó, amelynek körben elhelyezett, archaikus görög ábécéből vett betűi ma az egyik legrégebbi ismert görög feliratos tárgy részei; i.e. 750–700 körül.

Forrás: Powell (2007: 119).

Filozófiai és retorikai alapok

A nyelvi gondolkodás a filozófiában gyökerezett. A preszókratikus gondolkodók, a szofisták (mint Prótagorasz és Gorgiasz), valamint Szókratész, Platón és Arisztotelész is foglalkoztak nyelvi kérdésekkel. Platón *Kratülosz* című dialógusában a nyelv eredetéről folytatott vita (természetes vagy konvencionális az elnevezés?) a nyelvfilozófia első lépéseinek tekinthető. Arisztotelész már pontosabb fogalmakat és kategóriákat használt, és kidolgozta a mondat részeire – név és ige – épülő alapelemzést, amely a nyelvtani kategorizálás alapja lett.

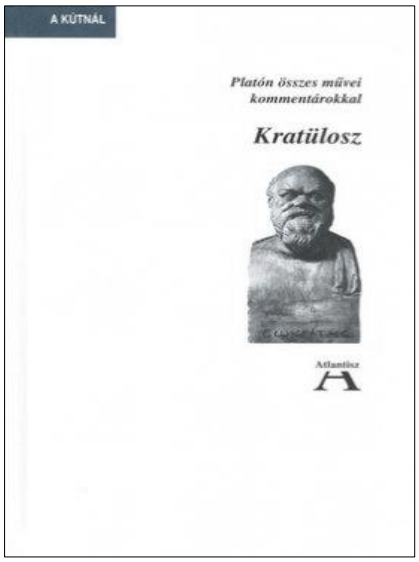

2. ábra. Platón *Kratülosz* című művének magyar kiadása.
Fordította: Szabó Árpád – Horváth Judit. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2008.

A sztoikus iskola és a nyelvtan tudományos megalapozása

A nyelvészet tényleges tudományként való elkülönítése a sztoikusok nevéhez fűződik. Ők különválasztották a nyelv hangzásbeli (fonetikai), formai (grammatikai) és jelentésbeli (szemantikai) aspektusait. Megkülönböztették a „jelölőt" és a „jelöltet" – ez a megkülönböztetés a modern szemiotikában Saussure fogalmainak előképe. A sztoikusok foglalkoztak az etimológia, a szóképzés, a szófajok és a hangsúly kérdéseivel is. Eredményeiket a későbbi grammatikusok, mint Dionüsziosz Thrax, rendszerbe foglalták.

Két nagy nyelvészeti vita: természet vs. konvenció és analógia vs. anomália

Két alapvető kérdés uralta a görög nyelvészeti gondolkodást:

1. **Természetes vagy konvencionális a nyelv?** – A vita középpontjában az állt, hogy a szavak formája és jelentése közötti kapcsolat természetes (pl. hangutánzó) vagy megegyezésen alapul. Platón és Arisztotelész a konvencionális felfogás felé hajlottak.

2. **Rendszeresség (analógia) vagy szabálytalanság (anomália)?** – A grammatikai szerkezetek és paradigmák rendszeressége vagy épp szabálytalansága jelentette a másik fő vitatémát. Az analogisták a rendszerességet hangsúlyozták, míg az anomálisták az eltérések fontosságára mutattak rá.

Fonetika és grammatika

A fonetikai megfigyelések – bár nem voltak részletesen artikulációs alapúak – hozzájárultak a szótagok szerkezetének, a hangok természetének és az írásjelek szerepének leírásához. A grammatika terén viszont jelentős előrelépések történtek ebben a korszakban. Kialakult a szófajok rendszere, a nyelvtani kategóriák (eset, szám, igeidő), valamint a paradigmákra épülő leírás. Dionüsziosz Thrax *Techne grammatike* (görög írással: *Τέχνη γραμματική*) című munkája (melynek keletkezését az i.e. 2. századra teszik) az első fennmaradt görög nyelvtan, és évszázadokig hatással volt a nyelvtantanításra.

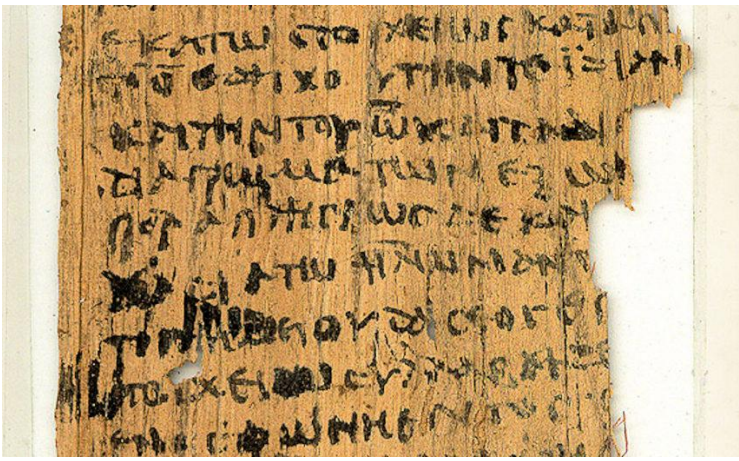

3. ábra. Egy ókori papirusz részlete Dionüsziosz Thrax *Grammatikájából*.
Forrás: Xenotheka

Összefoglalás

A görög nyelvészek, filozófusok és retorikusok gondolkodása megalapozta a nyelvészet tudományos fejlődését. A nyelv iránti filozófiai érdeklődés és az irodalmi szövegek értelmezésének igénye vezette el a görög gondolkodókat egy olyan nyelvi rendszer kialakításához, amely hosszú ideig meghatározó maradt Európában. A természet–konvenció, illetve az analógia–anomália viták, valamint a sztoikus nyelvfelfogás a modern nyelvészeti gondolkodás előképei, és a görög örökség azóta is jelen van a nyelvtudomány módszereiben és kategóriáiban.

II. A RÓMAI NYELVÉSZET ÉS A LATIN GRAMMATIKA KIALAKULÁSA

Ebben a részben azt vizsgáljuk, hogyan vette át és formálta tovább az ókori Róma a görög nyelvészeti örökséget. Az ókori Róma nyelvészeti gondolkodása szorosan kötődött a görög előzményekhez, de sajátos jelleget is öltött, különösen a latin nyelv leírása és tanítása terén. A római nyelvészek törekedtek arra, hogy a görög grammatikai modelleket a latin nyelvhez igazítsák, és eközben jelentős elméleti és pedagógiai újításokat vezettek be.

A görög hatás és a római adaptáció

A rómaiak nyelvi tudománya szinte teljes mértékben a görög mintákat követte. A római értelmiségiek – Cicero, Varro és Quintilianus – jól ismerték a görög nyelvtani hagyományt, és sokszor annak szókincsét és kategóriáit is átvették. A görög grammatikusok, például a már említett Dionüsziosz Thrax munkái közvetlen hatással voltak a latin nyelvleírás első próbálkozásaira.

A grammatika célja: tanítás és retorika

A latin grammatikai írások elsődleges célja nem elméleti volt (tehát elsősorban nem a nyelvi rendszer leírása céljából készültek), hanem pedagógiai: a nyelv helyes használatának megtanítása, különösen a retorika és az irodalmi művek értelmezésének szolgálatában. A nyelvtani szabályok kidolgozása szorosan kapcsolódott az iskolai oktatáshoz és a szónoki képzéshez. A rómaiak számára a nyelv fegyelmezett használata társadalmi és erkölcsi érték is volt.

Marcus Terentius Varro munkássága

Varro (i.e. 1. század) talán a legfontosabb római nyelvész volt. *De Lingua Latina* („A latin nyelvről”) című monumentális munkája nyelvészeti, etimológiai és morfológiai kérdésekkel foglalkozott, bár csak töredékesen maradt fenn. Varro megkísérelte rendszerezni a latin nyelv szókészletét, és érdeklődött a nyelv történeti változásai iránt is – ezáltal őt tartják a történeti nyelvészet előfutárának. Ugyanakkor ő is a görög modellekre támaszkodott.

4. ábra. Varro arcképe.

Forrás: Latinitium

Szófajok és nyelvtani kategóriák

A római grammatikusok átvették a görög nyelvtanok nyolc szófaji kategóriáját (névszó, ige, névelő, névmás, stb.), de törekedtek azok latin nyelvre való alkalmazására. Különösen a névszóragozás (*declinatio*) és az igeragozás (*coniugatio*) vált a latin grammatikák központi elemévé. A szabályosság és rendszeresség elve továbbra is dominált, de figyelembe vették a nyelvi kivételeket is.

Iskolai grammatikák és a késő antikvitás

A Kr. u. 1–5. században számos iskolai célra írt grammatikai kézikönyv készült, amelyek szabványosították a latin nyelvleírás terminológiáját. Ezek közül kiemelkednek Donatus és Priscianus munkái:

- **Donatus** (*Ars minor* és *Ars maior*) művei évszázadokon át meghatározták a latin nyelvtan oktatását Európában. Didaktikus, kérdés-felelet formájú szerkezete hatékony oktatási eszköznek bizonyult.
- **Priscianus**, a 6. században élt grammatikus, *Institutiones Grammaticae* című művében a görög és latin nyelvtan összehasonlítására is vállalkozott, és az ő munkája szolgált a középkori nyelvtudomány alapjául. Több tucat nyelven tanították és mintegy ezer kéziratban maradt fenn.

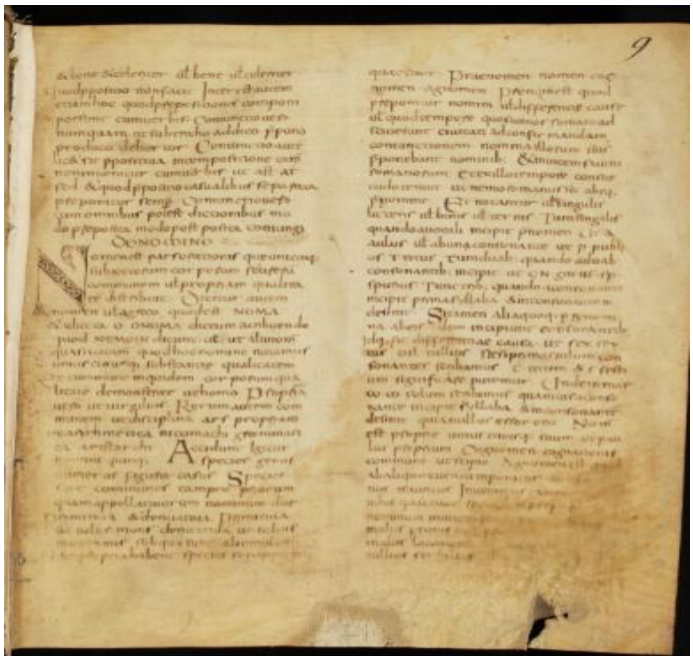

5. ábra. Priscianus *Institutiones Grammaticae* című művének egy oldala, a munka 9. században, Toszkánában vagy Rómában készült változatából.

Forrás: Google Arts & Culture

A nyelv és logika kapcsolata

A római nyelvészek – Arisztotelész logikai rendszerét követve – a nyelvet a gondolkodás eszközének tekintették. A grammatika és a logika közötti kapcsolat különösen erős volt a későbbi grammatikai hagyományban, és előkészítette a középkori modista grammatikák megjelenését.

Összefoglalás

A római nyelvészek – görög elődeik nyomdokain haladva – létrehozták a latin grammatika rendszerét, amely nemcsak a latin nyelv tanításának, hanem az európai nyelvtani gondolkodás egészének évszázadokra szóló alapját jelentette. Az olyan szerzők, mint Varro, Donatus és Priscianus, nemcsak összefoglalták, hanem tovább is fejlesztették a nyelvészeti tudást. Munkáik hatása még a reneszánsz és a korai újkor nyelvészeti munkáiban is érezhető volt.

III. A NYELVÉSZET A KÖZÉPKORBAN

A klasszikus örökség továbbélése

A középkorban a nyelvészeti gondolkodás főként a klasszikus latin hagyományhoz kötődött. A görög nyelvészeti irodalom többsége elveszett vagy hozzáférhetetlenné vált Nyugat-Európában, míg a latin grammatikák – elsősorban Donatus és Priscianus művei – tovább éltek, és az iskolai oktatás alapját képezték.

Priscianus *Institutiones Grammaticae* című munkája a középkori grammatika legtekintélyesebb forrása lett. Az ebben alkalmazott kategóriák és szerkezeti logika évszázadokig uralkodó normává váltak a latin nyelv tanításában és tanulmányozásában. Az európai nyelvek grammatikáinak többsége Priscianus nyelvtanának leszármazottja.

A grammatika helye a triviumban

A középkori tanulmányok az úgynevezett „hét szabad művészetre” épültek, melyek közül az első hármat (grammatika, retorika, logika) „trivium” néven emlegették (jelentése: „hármas út”). A grammatika szerepe itt túlmutatott a nyelvi szabályokon: a klasszikus szövegek – különösen a Biblia – értelmezésének eszközévé vált. A nyelvtan tanulmányozása így teológiai és filozófiai jelentőséggel is bírt. A másik négy szabad művészet a „quadrivium” összefoglaló nevet kapta: csillagászat, számtan, mértan, zene (jelentése: „négyes út”).

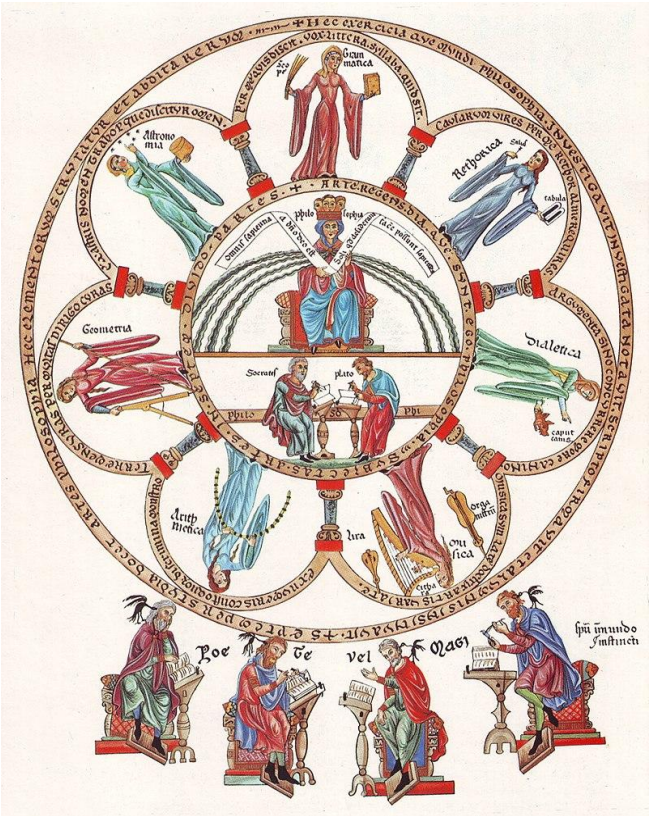

6. ábra. Herradis von Landsberg *Hortus deliciarum* (1180) című művének miniatúrája a hét szabad művészet rendszerét ábrázolja. A középpontban a felső félkörben a Philosophia allegorikus nőalakja ül; a belső kört körülölelő külső körben jelennek meg a hét szabad művészet allegorikus alakjai, tudományuk egy-egy jelképével. Közvetlenül Philosophia fölött látható a Grammatica nőalakja.

Forrás: Wikipédia

A nyelv filozófiai értelmezése

A középkori nyelvészet nemcsak leíró (deskriptív) tudományként létezett, hanem szoros kapcsolatban állt a logikával és filozófiával. A grammatikát gyakran a logika egyik alkalmazott ágaként értelmezték. Ez különösen a skolasztikus filozófiában volt jellemző, ahol a nyelv szerkezetét a gondolkodás szerkezetének tükreként kezelték.

A modista grammatikusok

A 13–14. században megjelent egy új irányzat, a modisták (*speculative grammarians*), akik megpróbálták a nyelvtant a valóság, az emberi gondolkodás és a nyelv mély szerkezeti összefüggéseiben értelmezni. Úgy vélték, hogy minden nyelv mélyebb, univerzális struktúrák szerint szerveződik, és ezeket a „modi significandi" („jelentésmódok") segítségével lehet leírni. A modisták munkásságát sokan az első univerzális grammatika-elméletek előfutárának tekintik.

A latin nyelv egyeduralma

A középkorban a latin volt a tudományos, vallási és oktatási nyelv Nyugat-Európában. Bár a vulgáris (népi) nyelvek fokozatosan fejlődtek, a nyelvészeti gondolkodás fő tárgya a klasszikus latin maradt. A nyelv állandóságát és „tökéletességét" a korabeli gondolkodás axiómaként kezelte – ez az elvárás a nyelvtani elemzések célját és irányát is meghatározta.

Keleti és iszlám világ: párhuzamos fejlődés

A bizánci és arab világban is folyt nyelvészeti tevékenység. A bizánciak őrizték a görög nyelvi hagyományokat, míg az iszlám világban – különösen a Korán tanulmányozása és értelmezése révén – jelentős arab nyelvészeti munkák születtek, amelyek azonban nem hatottak közvetlenül a nyugati fejlődésre.

Összefoglalás

A középkori nyelvészet – bár kevésbé újító, mint az antik vagy a reneszánsz időszak – alapvető szerepet játszott a nyelvi gondolkodás folyamatos fejlődésében. A klasszikus latin nyelv tanulmányozása és oktatása biztosította a kontinuitást az antik és a későbbi nyelvészeti korszakok között. A modisták spekulatív grammatikája pedig az első kísérlet volt arra, hogy a nyelvet univerzális és filozófiai módon írják le – ezáltal közvetlen előzményévé vált a 17–18. századi általános nyelvtanoknak.

IV. A RENESZÁNSZ ÉS A 17. SZÁZAD NYELVÉSZETE

A klasszikus műveltség újjáéledése

A reneszánsz korszak a görög és latin klasszikus szövegek iránti új érdeklődést hozta magával, amely nemcsak a művészetekre, hanem a nyelvészetre is jelentős hatással volt. A humanisták célja az volt, hogy visszatérjenek az „eredeti” klasszikus latinhoz – Ciceró és mások nyelvhasználatához –, és elhatárolódjanak a középkori latin nyelvhasználattól, amelyet túlzottan technikainak és eltorzultnak tekintettek.

A nyomtatás és az oktatás forradalma

A könyvnyomtatás elterjedése lehetővé tette a klasszikus grammatikai művek széles körű terjesztését, és egyúttal megnövelte az igényt az új nyelvtanok és helyesírási szabályzatok iránt is. Ez az oktatásban is forradalmi változást hozott: a nyelvtan oktatása rendszeresebbé, normatívabbá vált, és a latin mellett már a nemzeti nyelvekre is kiterjedt.

A nemzeti nyelvek nyelvtanainak megjelenése

A 15–17. században sorra jelentek meg az első nemzeti nyelvek (angol, francia, olasz, spanyol, német stb.) grammatikái. Ezek közül a legtöbb a latin nyelvtani modelljét követte, de egyre gyakrabban igyekeztek a saját nyelvük szerkezetéhez illeszkedő rendszereket alkotni. Ezzel megkezdődött a nemzeti nyelvészet kibontakozása.

GRĀMA-
TICA HVNGAROLATINA IN
usum puerorū recēs scripta Ioanne
Sylvestro Pannonio autore.
De noua, apud nrōs, beneficio Principis nrī,
imprimendi arte ad Iuuenes Hexastichon.
Quisquis ī hoc ludo studijs incūbis hēstis,
Hæc noua quæ cernis iā cape dona libēs,
progressum spondēt studiorū nanq; tuorū,
Dies quæ nunq; Pannonis ora tulit.
Atq; tuo meritas noctesq; diesq; referre
Ne cesses grates qui exhibet ista, Duci.
NEANESI, Añ. 1539. die 14 Iunij.
ADAM
HEVA

Angliában William Bullokar próbálkozott az angol nyelv leírásával (1580-as évek); Franciaországban és Olaszországban is megjelentek korai nyelvtanok, gyakran irodalmi és retorikai célokkal.

7. ábra. A magyar nyelv első leírása Ioannes Sylvester (vagy ismertebb nevén Sylvester János) *Grammatica Hungarolatina* című, 1539-ben kiadott munkája.
Forrás: Nádasdy Ferenc Múzeum

A nyelv és gondolkodás viszonya: filozófiai nyelvészet

A 17. században egyre nagyobb érdeklődés övezte a nyelv és gondolkodás kapcsolatát. A racionalista filozófia – különösen Descartes hatására – a nyelvet a logikus gondolkodás eszközének tekintette. Ennek nyelvészeti következménye az „általános nyelvtan" (*Grammaire générale*) koncepciója volt, amely szerint minden nyelv ugyanazokon a logikai és grammatikai alapelveken nyugszik.

Az 1660-ban megjelent *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* (az úgynevezett „Port-Royal grammatika") ennek a filozófiai-grammatikai irányzatnak a csúcspontja. E mű szerzői a nyelvtant az emberi értelem struktúrájának tükreként értelmezték, és megkísérelték a különböző nyelvek mögötti közös alapelvek feltárását.

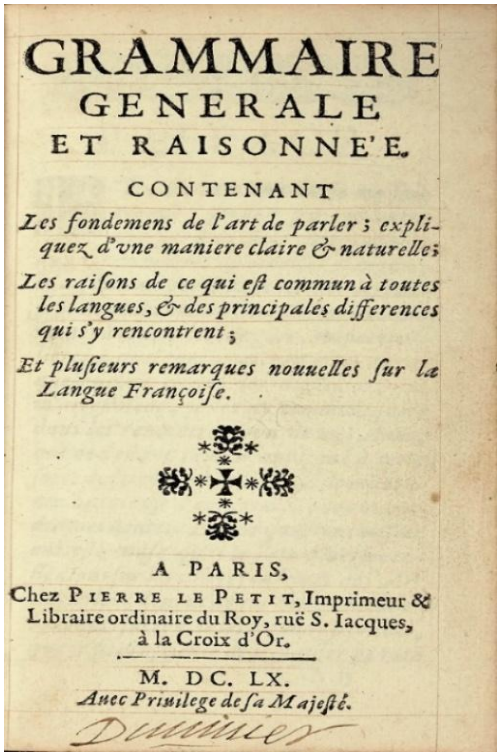
GRAMMAIRE
GENERALE
ET RAISONNE'E.
CONTENANT
Les fondemens de l'art de parler ; expliquez d'vne maniere claire & naturelle ;
Les raisons de ce qui est commun à toutes les langues, & des principales differences qui s'y rencontrent ;
Et plusieurs remarques nouuelles sur la Langue Françoise.
A PARIS,
Chez PIERRE LE PETIT, Imprimeur & Libraire ordinaire du Roy, ruë S. Iacques, à la Croix d'Or.
M. DC. LX.
Auec Priuilege de sa Majesté.

8. ábra. Az 1660-ban kiadott univerzális nyelvtan (a *Port-Royal grammatika*) címlapja.

Forrás: Camille Sourget Librairie

Nyelvtudományi univerzalizmus és racionalizmus

A korszakban kibontakozó univerzalizmus abból a meggyőződésből fakadt, hogy a nyelvek a gondolkodás közös logikai törvényeit követik. Ez nemcsak a filozófiai grammatikákban, hanem a mesterséges nyelvek alkotására tett kísérletekben is megjelent. Néhány gondolkodó, mint John Wilkins, megpróbált „logikus nyelvet" konstruálni, amely mentes minden kétértelműségtől, és közvetlenül tükrözi a valóság fogalmi szerkezetét.

A történeti érzékenység csírái

Bár a 19. századi történeti nyelvészet előzményei még csak alakulóban voltak, néhány szerző már a nyelvek változását, eredetét és egymással való kapcsolatát is vizsgálni kezdte. A „nyelvcsalád” és a „nyelvrokonság” gondolata még nem volt központi, de a Biblia és az ókori nyelvek összehasonlítása révén megjelent az érdeklődés a nyelvtörténet iránt.

Összefoglalás

A reneszánsz és az azt követő korszak a nyelvészet történetében átmeneti időszak volt: lezárta a középkor skolasztikus hagyományait, és megnyitotta az utat a modern, tudományos nyelvészet felé. A klasszikus latin újjáélesztése, a nemzeti nyelvek grammatikáinak kidolgozása, valamint a nyelv filozófiai megközelítése mind hozzájárultak ahhoz, hogy a nyelvészek a nyelvet ne csupán szabályozandó eszközként, hanem elméleti vizsgálat tárgyaként is kezeljék. Az általános (univerzális) nyelvtan eszméje, valamint a gondolat, hogy minden nyelv mögött közös szerkezeti elvek rejlenek, közvetlen előzményei voltak a későbbi nyelvtipológiai és univerzális grammatikai elméleteknek.

V. A MODERN NYELVTUDOMÁNY ELŐESTÉJE

Átmeneti korszak a racionalizmustól az empirikus nyelvészetig

A 17. század végére kifulladni látszott az a racionalista nyelvszemlélet, amely a nyelveket a logikus gondolkodás szabályain keresztül kívánta értelmezni (pl. a Port-Royal grammatika). A 18. században ugyan továbbra is befolyásos maradt a latin és a „helyes nyelvhasználat" normatív szemlélete, de már megjelentek új törekvések is: a nyelvi sokféleség elfogadása, a beszélt nyelvek iránti érdeklődés és az empirikus megfigyelésen alapuló nyelvleírás.

A nemzeti nyelvek és dialektusok felértékelődése

A 18. század folyamán egyre több figyelmet kapott a nemzeti nyelvek fejlesztése, szabályozása és tanulmányozása. Nyelvtanokat, helyesírási útmutatókat és szótárakat adtak ki, amelyek célja nemcsak a nyelvleírás, hanem annak standardizálása és egységesítése volt. A népi (beszélt) nyelv (és néha a dialektusok) fokozatosan elfogadott vizsgálati tárggyá váltak.

Ezzel párhuzamosan a filológia is megerősödött: a klasszikus szövegek kritikai kiadásai, nyelvi elemzései és a történeti változások iránti érdeklődés előkészítette a későbbi történeti nyelvészet módszereit.

A „primitív nyelvek" és egzotikus nyelvek iránti érdeklődés

A gyarmatosítás, a missziók és a felfedezések révén európai tudósok sokféle – számukra ismeretlen – nyelvvel kerültek kapcsolatba. A „primitív nyelvek" (mint az amerikai indián, ausztráliai vagy afrikai őslakos nyelvek) vizsgálata iránti érdeklődés azzal a céllal is párosult, hogy ezek révén az emberi nyelv eredetét és fejlődését is kutassák. A nyelvi sokféleség tapasztalata megkérdőjelezte a korábbi univerzális nyelvszemléleteket.

A nyelv eredetének kérdése

A 18. század egyik fontos tudományos témája a nyelv eredetének kérdése volt. Isteni adomány (bibliai elmélet) vagy természetes fejlődés eredményeként jött-e létre az emberi nyelv – sokan keresték erre a kérdésre a választ. Rousseau és más felvilágosodás kori gondolkodók szerint a nyelv nem eleve adott, hanem társadalmi szükségletek hatására fejlődött ki. A nyelv természetes eredetéről szóló spekulációk a bibliai hagyományoktól független irányba mozdultak el. Azonban 1866-ban a párizsi akadémia betiltotta a nyelv eredetével foglalkozó munkákat, mivel ezeket túlságosan spekulatívnak tartotta.

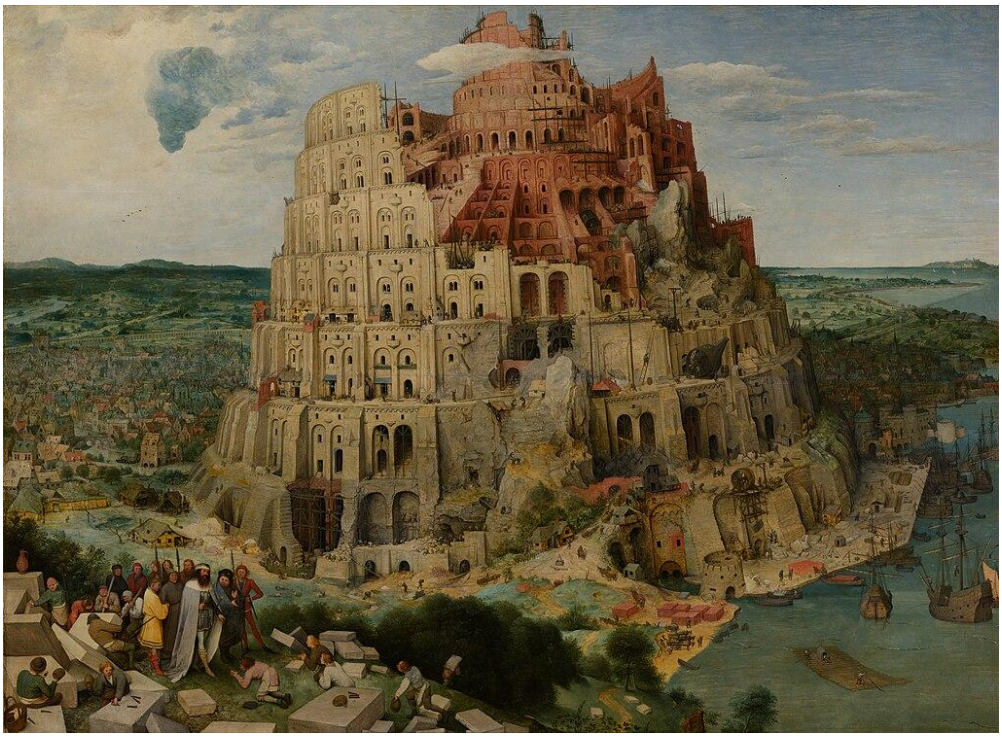

9. ábra. Az Ószövetségben található bibliai történet szerint az emberek kezdetben egy nyelvet beszéltek, és egy égig érő tornyot akartak építeni, ez volt Bábel tornya. Isten azonban összezavarta a nyelvüket, így többé nem értették egymást, és szétszéledtek a Földön.

Forrás: Pieter Bruegel „Bábel tornya" című festménye (1563)

A történeti-összehasonlító nyelvészet előzményei

A korszak vége megágyaz a 19. századi történeti nyelvészet megszületésének. Fontos szerepet kapott ebben a szanszkrit nyelv tanulmányozása, különösen miután európai tudósok, mint például William Jones, felismerték a hasonlóságot az indoeurópai nyelvek között, valamint a filológiai módszerek fejlődése, amelyek a szövegek történeti rétegeit és nyelvi változásait vizsgálták. E folyamatok tették lehetővé, hogy a 19. században kialakuljon a történeti-összehasonlító nyelvészet, amely már tudományos módszerekre épült, és nem csupán preskriptív vagy filozófiai alapokon nyugodott.

Összefoglalás

A 17. század végétől a 19. század elejéig terjedő korszak a nyelvtudomány fejlődésének kulcsfontosságú átmeneti időszaka volt. Bár még mindig erőteljesen jelen volt a normatív és filozófiai nyelvszemlélet, új, empirikus alapú törekvések jelentek meg. A nemzeti nyelvek iránti érdeklődés, a nyelvi sokféleség felfedezése, a filológiai elemzés és a nyelv eredetének újfajta megközelítése előkészítette a terepet a modern nyelvészet számára. Ezzel a fejezettel elérkezünk a tudományos nyelvészet, illetve a nyelvészet mint önálló tudomány hajnalához.

VI. A TÖRTÉNETI-ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET A 19. SZÁZADBAN

A történeti nyelvészet kialakulása

A 19. század elején új korszak kezdődött a nyelvtudomány történetében. A hangsúly a nyelvi változásra, fejlődésre és a nyelvek rokonsági viszonyainak vizsgálatára került. A történeti-összehasonlító módszer meghonosítása a nyelvészetet empirikus és tudományos alapokra helyezte. E módszer célja az volt, hogy a nyelvek közötti rendszeres hangváltozások révén rekonstruálják a közös ősnyelveket és a nyelvcsaládokat.

Az indoeurópai nyelvcsalád felfedezése

Az új irányzat elindításában kulcsszerepet játszott Sir William Jones, aki 1786-ban megfogalmazta, hogy a szanszkrit, a görög, a latin, valamint más európai és indiai nyelvek közös eredetűek. Ez vezetett az indoeurópai nyelvcsalád fogalmának bevezetéséhez. Jones felismeréseit a 19. században olyan tudósok fejlesztették tovább, akik módszeres nyelvtörténeti és hangváltozási elemzések révén rendszert alkottak a nyelvek fejlődéséről, megalkotva a nyelvrokonság fogalmát, ami elvezetett a nyelvek genetikai osztályozásához.

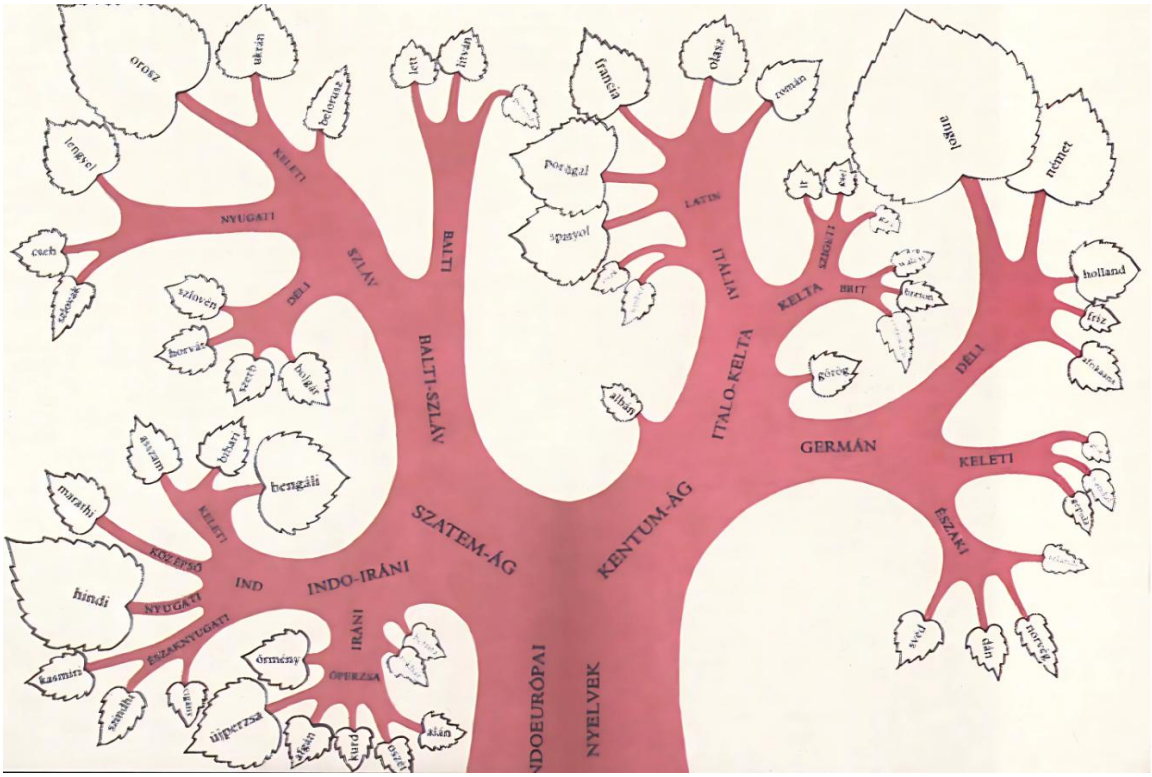

10. ábra. Az indoeurópai nyelvek családfája.

Forrás: Pannon Enciklopédia. A világ nyelvei (Fodor István)

Hangtörvények és szabályszerűség

A 19. századi történeti nyelvészet egyik legfontosabb elve a hangváltozások szabályszerűsége lett. A nyelvek közötti megfeleléseket nem véletlenszerűen, hanem rendszeres törvényszerűségek alapján vizsgálták. Ezen az alapon jött létre a Grimm-törvény, amely megmagyarázza a germán nyelvek és a többi indoeurópai nyelv közötti hangeltéréseket. Például: latin „*pater*" → angol „*father*", latin „*tres*" → angol „*three*" – ezek a szabályos mássalhangzó-változások bizonyítékai.

Ezzel a felfogással a nyelvtörténet elemzése kvázi „természettudományos" jelleget öltött. A nyelvi törvények feltárása logikus, megismételhető, és elméletileg rekonstruálható folyamatokként jelent meg.

A neogrammatikusok mozgalma

A század vége felé megjelent az újgrammatikusok (*Junggrammatiker*) iskolája, amely Németországból indult, és a hangtörvények „kivétel nélküli" érvényességét hirdette. Úgy vélték, hogy minden hangváltozás szabályszerű és mechanikus, és nem szabad alóla kivételeket elfogadni – ha mégis vannak látszólagos kivételek, azok mögött más, például morfológiai vagy analógiás hatások állnak. Az újgrammatikusok nagy hangsúlyt fektettek a pontos adatgyűjtésre, a hangváltozások dokumentálására és a történeti összehasonlítás szigorú metodológiájára.

Nyelvrokonság és nyelvcsaládok

A 19. század során nemcsak az indoeurópai nyelveket rendszerezték, hanem más nyelvcsaládok (pl. sémi, finnugor, török) is a vizsgálatok tárgyává váltak. A nyelvcsalád fogalma tudományosan megalapozott keretté vált a nyelvek osztályozására.

A nyelvrokonság feltárása mellett fontos cél lett a rekonstrukció is: a nyelvészek megkísérelték a közös ősnyelvek (pl. proto-indoeurópai) hangrendszerét, nyelvtanát és szókincsét visszafejteni a leszármazott nyelvek adatai alapján.

A nyelvi változás típusai

A történeti nyelvészet különbséget tett különböző változástípusok között:

- fonológiai változások (hangváltozások),
- morfológiai változások (ragozási, képzési formák),
- szemantikai változások (jelentésváltozások),
- analógia mint változást kiváltó erő (pl. új mintákhoz való igazodás).

Ezek rendszerezett vizsgálata a nyelv változásainak mélyebb megértéséhez vezetett.

Tudományos intézmények és nyelvtudósok

A 19. században a nyelvtudomány tudományos diszciplínává vált: egyetemi tanszékek, akadémiák, folyóiratok és tudományos társaságok jöttek létre. Jelentős alakok e korszakban:

- **Franz Bopp** – az indoeurópai igeragozás történeti fejlődésének kutatója;
- **Rasmus Rask** és **Jacob Grimm** – a germán nyelvek történetének és hangtörvényeinek feltárói;
- **August Schleicher** – a nyelvcsaládfák és a „nyelvi evolúció” elméletének kidolgozója.

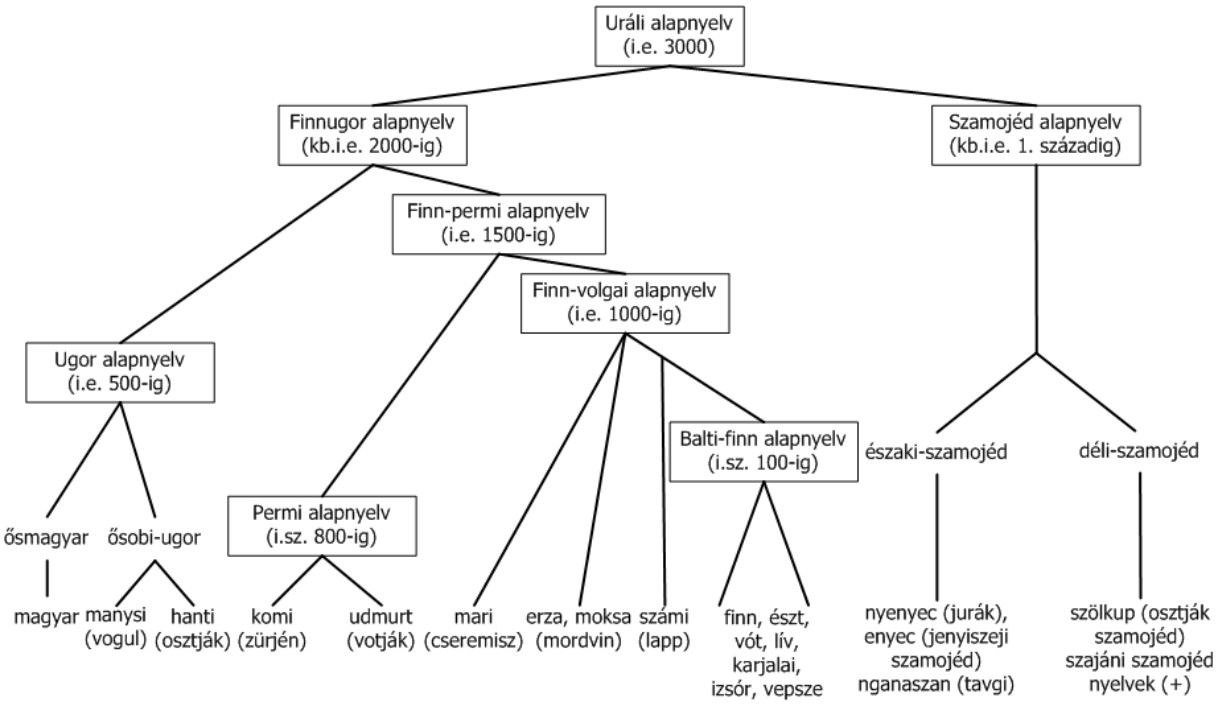

11. ábra. Az uráli nyelvcsalád rokonsági viszonyai (a nyelvek szétválásának évszámaival).

Forrás: Wikipédia

Összefoglalás

A 19. század a nyelvtudomány történetének egyik legmeghatározóbb korszakát jelenti. Ekkor jött létre a történeti-összehasonlító módszer, amely megalapozta a nyelvészet tudományos státuszát. A hangtörvények szabályszerűsége, a nyelvrokonság feltárása, a nyelvek történeti fejlődésének rekonstruálása, valamint a nyelvcsaládok tudományos rendszerezése mind hozzájárultak ahhoz, hogy a nyelvészet a 20. században már modern tudományként folytathassa útját. Ez a korszak zárja le a „klasszikus nyelvészet” korszakát, és előkészíti a strukturalizmus megjelenését.

VII. A 20. SZÁZADI NYELVÉSZET FŐBB IRÁNYZATAI

A strukturalizmus születése és amerikai változatai

A 20. század elején a nyelvészet irányt váltott: a történeti szemléletű, összehasonlító nyelvészetet egy új, leíró és szerkezetalapú megközelítés váltotta fel. Ennek neve: strukturalizmus. A strukturalista nyelvészek célja a nyelvek aktuális rendszerének feltérképezése volt, nem azok történeti fejlődése. A hangsúly a nyelv belső szerkezetére (fonológia, morfológia, szintaxis) és az elemek közötti kapcsolatokra helyeződött.

Az európai strukturalizmus: Saussure és követői

Európában Ferdinand de Saussure tekinthető a modern nyelvészet elindítójának. Posztumusz megjelent műve, a *Cours de linguistique générale* (Bevezetés az általános nyelvészetbe, 1916) megalapozta a strukturalista nyelvészet elméleti keretét. Legfontosabb fogalmait oppozícióként határozta meg:

- *langue* (nyelv mint társadalmi rendszer) vs. *parole* (egyéni beszédaktus);
- *szinkrónia* (egy adott időpontban vizsgált nyelvi állapot) vs. *diakrónia* (időben történő változás),
- jelölő–jelölt viszony a nyelvi jelben.

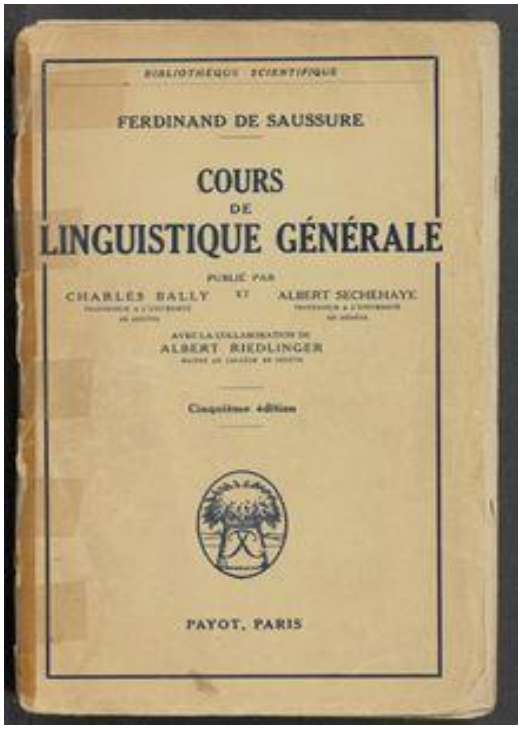

12. ábra. Saussure alapművének címlapja

Forrás: Derrida's Library

Saussure nyomán számos európai strukturalista iskola alakult:

- **Pražská škola (Prágai Iskola)**: Roman Jakobson vezetésével – a fonológia strukturális elemzése, funkcionális megközelítés.
- **Koppenhágai iskola**: Louis Hjelmslev – glosszematikai elmélet.
- **Párizsi kör:** Benveniste, Martinet – a funkcionális és kommunikációs megközelítések fejlesztése.

Az amerikai strukturalizmus

Az amerikai strukturalizmus kiemelkedő alakja Leonard Bloomfield volt. Módszertana objektív, empirikus és antipszichológiai megközelítésre törekedett. A nyelvészek a beszélt nyelvet helyezték előtérbe, gyakran kevéssé ismert indián nyelvek elemzésén és leírásán keresztül. A disztribúciós elemzés, a fonéma-elmélet és a morfémák rendszeres feltárása jellemezte munkájukat.

A nyelvészet és filozófia kapcsolata: logikai nyelvészet

A 20. század közepén a filozófiai logika és a nyelvészet találkozása új irányt hozott. A logikai nyelvészet célja a jelentés és a nyelvi szerkezet közti viszony feltérképezése volt. A formális szemantika, predikátumlogika, valamint a nyelvi jelentések pontosítása kiemelkedő szerephez jutott. A jelentés elméletének kérdései visszavezethetők Frege és Russell munkásságához, de a nyelvészek közül is sokan kapcsolódtak ehhez a hagyományhoz. A szintaktikai és szemantikai struktúrák formalizálása előkészítette a generatív nyelvészet megjelenését.

Noam Chomsky és a generatív nyelvészet forradalma

Az 1950-es évektől Noam Chomsky tevékenysége új korszakot nyitott a nyelvészetben. 1957-ben megjelent *Syntactic Structures* (Mondattani szerkezetek) című művében megfogalmazta a generatív nyelvtan elméletét, amely szerint a nyelvtan nem csupán leíró rendszer, hanem olyan szabálykészlet, amely képes végtelen számú mondat előállítására. Elméletének egyik lényeges eleme lett a kreativitás fogalma.

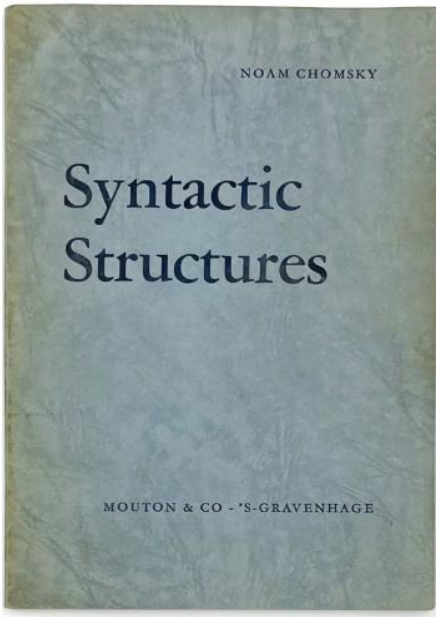

13. ábra. Chomsky *Syntactic Structures* című kötete első kiadásának borítója (1957)

Forrás: AbeBooks

Chomsky megkülönböztette:

- a felszíni struktúrát (a megjelenő mondat formája);
- a mélystruktúrát (az alatta meghúzódó jelentéstartalom);
- valamint bevezette a transzformációs szabályokat, amelyekkel a mélystruktúrákból felszíni szerkezetek hozhatók létre.

Saussure *langue–parole* fogalmához hasonló, de attól mégis jelentősen eltérő, jóval dinamikusabb fogalompárként vezette be a *kompetencia* és a *performancia* fogalmát. A generatív grammatika célja nem a nyelv viselkedésének leírása, hanem a nyelvhasználó kompetenciájának modellálása. Ez radikálisan új szemléletet jelentett a behaviorista nyelvleírásokhoz képest.

Nyelvészet és interdiszciplinaritás

A 20. század második felében a nyelvészet egyre inkább összekapcsolódott más tudományágakkal: pszichológiával (pszicholingvisztika), neurológiával (neurolingvisztika), számítástechnikával (számítógépes nyelvészet, mesterséges intelligencia), illetve antropológiai és kulturális kutatásokkal. A nyelv komplex rendszerként való felfogása, amely biológiai, társadalmi, mentális és kulturális tényezők által formált, új kutatási horizontokat nyitott.

Összefoglalás

A 20. század nyelvészete radikális fordulatot hozott a tudományág történetében. A történeti megközelítéseket felváltotta a szerkezeti és elméleti modellezés, a nyelvhasználat empirikus elemzése, valamint a mentális reprezentációk vizsgálata. A strukturalizmustól a generatív nyelvtanon át a funkcionális és kognitív irányzatokig a nyelvészet sokféle megközelítéssel gazdagodott.

A nyelv már nem pusztán rendszerként, hanem viselkedésként, társadalmi gyakorlatként, kognitív műveletként és kommunikációs eszközként is értelmezés tárgya lett. A 20. századi nyelvtudomány – a sokféleség és elméleti gazdagság révén – előkészítette a 21. század interdiszciplináris, technológia-alapú nyelvkutatását is.

VIII. A 21. SZÁZAD NYELVÉSZETÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

A 21. századi nyelvészet paradigmaváltásai és interdiszciplináris megközelítései

A 20. század végétől a 21. század elejéig tartó időszakot a nyelvészetben a korábbi, 19. századi történelmi-összehasonlító megközelítésről a deskriptív nyelvészet dominanciájára való áttérés jellemezte, melynek alapjait Ferdinand de Saussure fektette le a szinkrón és diakrón nyelvészet, valamint a *langue* és *parole* megkülönböztetésével. Ez a strukturális szemléletmód vált a modern nyelvészet alapjává, amely a nyelvet mint egymással összefüggő elemek rendszerét vizsgálja. A 21. században ez a fejlődés felgyorsult, új paradigmák és interdiszciplináris irányok jelentek meg, amelyek alapjaiban változtatták meg a nyelv megközelítését és kutatását, különös tekintettel a szociolingvisztika területére.

A 21. század elején a nyelvészetben számos jelentős elméleti irányzat és megközelítés fejlődött ki, amelyek mind hozzájárultak a nyelv komplexitásának mélyebb megértéséhez. Ezek az irányzatok gyakran interdiszciplináris jellegűek, és a nyelvészeti kutatást a kognitív tudományok, a számítástechnika és a társadalomtudományok felé nyitották meg.

A generatív nyelvészet evolúciója

Noam Chomsky *Syntactic Structures* (1957) című művével indult el a transzformációs-generatív nyelvészet, amely a natív (anyanyelvi) beszélő nyelvi kompetenciájának explicit leírását célozta meg. Ez a megközelítés a nyelvet mint formális szabályrendszert kezelte, amely képes végtelen számú grammatikai mondat generálására. A generatív grammatika célja, hogy leírja mindazt, amit egy anyanyelvi beszélő nyelvi kompetenciája magában foglal, és explicit módon modellezze a nyelvi intuíciókat. Ez az elmélet hangsúlyozza a formalitás és az explicitség szükségességét, valamint a kompetencia és a performancia közötti különbségtételt.

A 20. század végére, a 90-es évek elejétől, a generatív grammatika a „Minimalista Program” irányába fejlődött, amely Chomsky munkásságával vált meghatározóvá. Ennek a programnak a célja a generatív grammatika elméleti keretrendszerének egyszerűsítése, a felesleges bonyolultságok kiküszöbölésével. A Minimalista Program kutatási programként funkcionál, amely egy olyan fogalmi keretrendszert biztosít, amely a nyelvelmélet fejlesztését irányítja. Alapvető műveletei a *Merge* (két elem kombinálása új alkotóelemmé) és a *Move* (elemek átrendezése bizonyos feltételek teljesítésére). A program azt a hipotézist vizsgálja, hogy az emberi nyelvi képesség optimális, „tökéletes” tervezésű, és belső működése nagyon egyszerű számítási elveken alapul. A Minimalista Program hangsúlyozza a veleszületett (genetikailag kódolt) univerzális grammatika (*Universal Grammar, UG*) szerepét, amely az

emberi nyelvi képesség kezdeti állapotát képviseli az egyéni emberi fejlődésben. Ez az elmélet felveti, hogy az összes természetes nyelv az univerzális grammatika variációi, amelyek csak viszonylag lényegtelen felszíni részletekben különböznek.

A kognitív nyelvészet térnyerése

A kognitív nyelvészet az 1970-es és 1980-as években jelent meg George Lakoff, Ronald Langacker és Leonard Talmy munkásságával. Ez az interdiszciplináris terület a nyelvhasználat, nyelvelsajátítás és nyelvi változás mögött meghúzódó mentális folyamatok megértésére törekszik, merítve a nyelvészetből, pszichológiából, idegtudományból és antropológiából. A kognitív nyelvészet elutasítja a nyelv moduláris, autonóm rendszerként való hagyományos felfogását, ehelyett azt állítja, hogy a nyelv az emberi megismerés szerves része, amelyet észlelési, figyelmi és memóriafolyamataink alakítanak.

Kulcsfontosságú fogalmai közé tartoznak a konceptuális metaforák (pl. „AZ IDŐ PÉNZ”, amely lehetővé teszi, hogy „időt töltsünk”, „időt pazaroljunk” vagy „időt fektessünk be”). Ezek a metaforák azt mutatják, hogy a nyelvet nem csupán a gondolataink kommunikálására használjuk, hanem a nyelv a világunkról alkotott felfogásunkat is formálja. Egy másik alapvető gondolata ezen irányzatnak az, hogy gondolataink és nyelvünk mélyen gyökereznek fizikai tapasztalatainkban. Ez a megközelítés megkérdőjelezi a megismerés hagyományos, absztrakt információfeldolgozási modelljét, és hangsúlyozza a szenzomotoros tapasztalatok szerepét a gondolkodás és a nyelv formálásában. A kognitív nyelvészet emellett hangsúlyozza a konstrukciós grammatikát, amely szerint a nyelv „konstrukciókból” (formai és jelentésbeli párosításokból) épül fel, és ezek a konstrukciók kulcsfontosságú szerepet játszanak a nyelv megértésében.

A funkcionalista megközelítés

A funkcionalista nyelvészet, amely a strukturális nyelvészet ágaként fejlődött ki, azt feltételezi, hogy a nyelvi struktúrákat a kommunikációs funkcióik alapján lehet a legjobban elemezni és megérteni. Ez a szemlélet figyelembe veszi a nyelvi elemek használatának kontextusát, és azt vizsgálja, hogyan hasznosak vagy funkcionálisak egy adott környezetben. A funkcionalista elméletek szerint a nyelv alapvetően eszköz, és struktúrái a jelentés és a kontextuális információ közvetítésének feladataihoz igazodnak.

A poszt-strukturális kritikák és a „használat alapú" modellek

A poszt-strukturális gondolkodásmód, amely az 1960-as évek Franciaországában alakult ki, megkérdőjelezi a strukturalizmus által feltételezett értelmezési struktúrák objektivitását és stabilitását, és azokat tágabb hatalmi rendszerek által konstituáltnak tekinti. Bár nem közvetlenül nyelvi elmélet, hatása a nyelvészeti elemzésben az „established meanings" (megalapozott jelentések) megkérdőjelezésében és a nyelvi jelenségek többértelműségének hangsúlyozásában nyilvánul meg. A poszt-strukturalizmus nem egyetlen, különálló filozófia, hanem egy attitűd és kritikai stílus, amely a meglévő struktúrákra reagálva segít megérteni és megváltoztatni a társadalmi környezetet azáltal, hogy megkérdőjelezi a bevett jelentéseket, és feltárja a kétértelműségi és határozatlansági pontokat.

Ezzel párhuzamosan az 1980-as évek végétől megjelentek a „használat alapú" (*usage-based*) modellek, amelyek a nyelvi struktúra és a nyelvhasználat közötti mély kapcsolatra építenek. Ezek a modellek azt állítják, hogy a nyelvi információ kontextusérzékeny mentális feldolgozás és reprezentációk révén fejeződik ki, és a nyelv elsajátítása és feldolgozása a tényleges nyelvhasználaton keresztül történik. A frekvencia (azaz, hogy egy nyelvi elem milyen gyakran fordul elő) és a beágyazottság (megszilárdulás a tudatban, azaz az a mérték, amellyel egy nyelvi elem megszilárdul az elmében) kulcsfontosságú fogalmak ezekben a modellekben. A használat alapú modellek szerint a nyelvi struktúrák a nyelvhasználatból alakulnak ki, és a domén-általános kognitív folyamatok alakítják őket.

A nyelvészet elméleti pluralizmusa és az „autonómia" kérdése

A 20. században a strukturalizmus és a generatív grammatika is a nyelvészet autonómiáját hangsúlyozta, azaz a nyelvet önálló, belső szabályokkal rendelkező rendszerként vizsgálta, elválasztva más kognitív vagy társadalmi rendszerektől. A 21. században azonban a kognitív, funkcionalista és használat alapú megközelítések előtérbe kerülése, valamint a poszt-strukturális kritikák azt mutatják, hogy a nyelvészet egyre inkább interdiszciplinárissá válik, és a nyelvet más kognitív, társadalmi és biológiai rendszerekkel összefüggésben vizsgálják. Ez a tendencia megkérdőjelezi a nyelvészet korábbi, „autonóm" tudományként való szigorú definícióját. A nyelvészet fejlődése során a kutatók kezdetben a nyelvet mint önálló rendszert igyekeztek leírni, belső logikájára és szabályaira összpontosítva. Ez a megközelítés rendkívül sikeres volt a nyelvi struktúrák alapvető mintázatainak feltárásában. Azonban a tudományterület érettségével és a technológiai fejlődéssel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyelv nem létezik vákuumban, hanem mélyen beágyazódik az emberi megismerésbe, a társadalmi interakciókba és a biológiai adottságokba.

Ez a pluralizmus és interdiszciplinaritás a nyelvészet gazdagodását eredményezi, mivel lehetővé teszi a nyelvi jelenségek sokoldalúbb megértését, figyelembe véve a kognitív folyamatokat (kognitív nyelvészet), a kommunikációs célokat (funkcionalista nyelvészet) és a tényleges nyelvhasználat mintázatait (használat alapú modellek). Ugyanakkor kihívásokat is támaszt az egységes elméleti keret fenntartásával kapcsolatban. A jövőbeli kutatásoknak valószínűleg a különböző megközelítések közötti szinergiák megtalálására kell összpontosítaniuk, ahelyett, hogy kizárólagos paradigmákban gondolkodnának. Ahelyett, hogy egyetlen „igaz" elméletet keresnének, a hangsúly a komplementer megközelítések integrációjára helyeződhet, amelyek együttesen nyújtanak átfogóbb képet a nyelvről.

A technológia hatása a nyelvészeti kutatásra

A 21. században a technológiai fejlődés alapjaiban változtatta meg a nyelvészeti kutatás módszereit és fókuszát. A számítógép, a digitális eszközök és a mesterséges intelligencia új lehetőségeket nyitottak meg a nyelvi adatok gyűjtésében, elemzésében és értelmezésében.

A 21. században a digitális technológiák, az internet és a közösségi média megjelenése alapvetően átalakította a nyelvi adatok gyűjtését, elemzését és a nyelvi jelenségek megfigyelését. Az online kommunikáció új formái, mint a szöveges üzenetek, chat szobák, közösségi hálózatok és online játékok, új nyelvi jelenségeket hoztak létre. Rövidítések, emojik, mémek és új kreatív írásformák jelentek meg, amelyek a nyelvészeti kutatás tárgyává váltak. A nyelvészek különös figyelmet fordítanak arra, hogy az internetes kultúra hogyan változtatja meg a grammatikai és lexikai struktúrákat. Az olyan rövidítések, mint a „LOL" (*laugh out loud*) vagy a „brb" (*be right back*) nemcsak a szleng részévé válnak, hanem sok anyanyelvi beszélő is használja őket, ami hatással van a hagyományos írási normákra is, sőt: már nem angol anyanyelvűek körében is használatossá váltak, s nemcsak az angol nyelvi kommunikációban.

A korpusznyelvészet fejlődése

Az elmúlt közel fél évszázadban a korpusznyelvészet módszereinek és az azon alapuló elméleteknek a fejlődése paradigmaváltásokat hozott az alkalmazott nyelvészet számos részterületén. A nagyméretű szövegkorpuszok (szövegtárak, adatbázisok) elemzése lehetővé tette a nyelvi mintázatok azonosítását és a nyelvi modellekhez szükséges információk kinyerését. A kutatók egyre gyakrabban állítanak össze saját korpuszokat specifikus kutatási kérdésekhez, és egyre elterjedtebbé vált, hogy más kutatók által összeállított korpuszok alapján végeznek kutatásokat. A korpusznyelvészet a nyelvtanárok vagy a fordítók számára is hozzáférhetővé vált, ötleteket, utasításokat és új lehetőségeket biztosítva a korpusz alapú

anyagok és tevékenységek alkalmazására az osztályteremben, a fordításban. Ez a „korpusz forradalom” jelentős változásokat hozott az alkalmazott nyelvészet szélesebb területén, és a hagyományos, intuíció alapú nyelvi tanulmányozási megközelítésekről a korpuszadatokra épülő megközelítésekre való áttérést eredményezte.

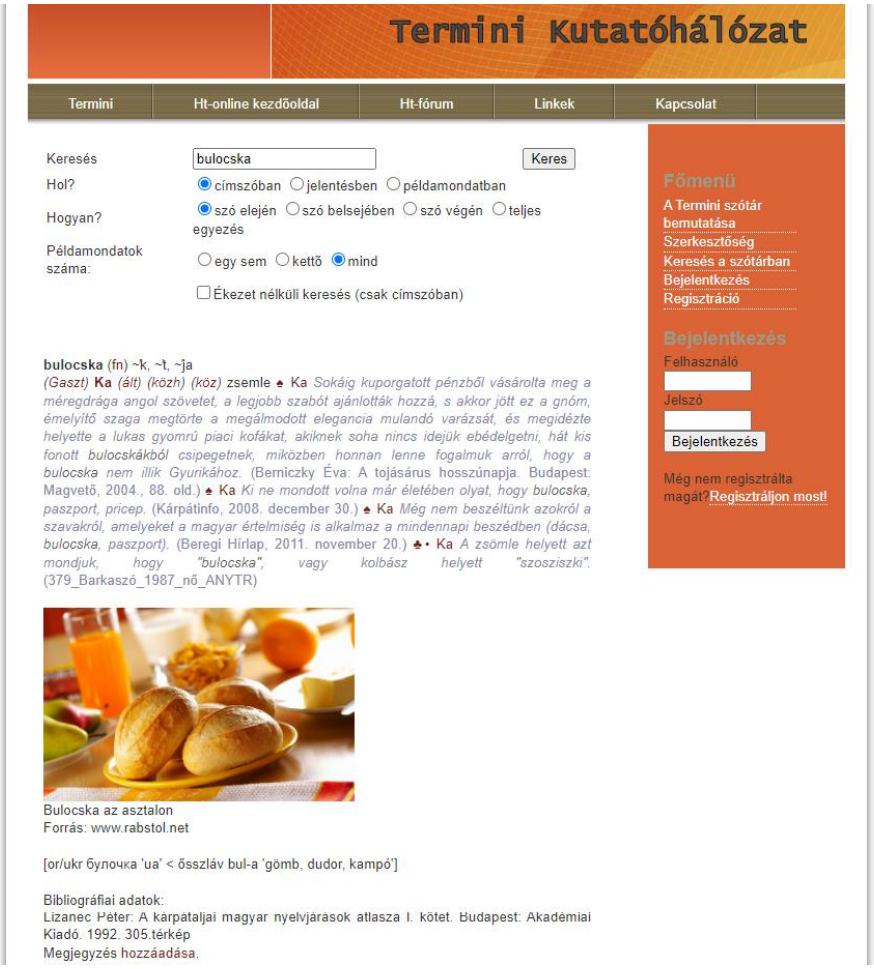

14. ábra. A Termini magyar–magyar szótár mint a határon túli lexikai elemek korpusza.

Forrás: Termini Kutatóhálózat

Komputációs (számítógépes) nyelvészet és NLP

A komputációs (számítógépes) nyelvészet, amely a nyelvészet és a számítástechnika elveit ötvözi, a 21. században hatalmas fejlődésen ment keresztül. Ez olyan interdiszciplináris terület, amelynek elsődleges célja, hogy a számítógépek értelmesen és hatékonyan tudjanak interakcióba lépni az emberi nyelvvel. A mesterséges intelligencia (AI) és a természetes nyelvi feldolgozás (NLP) integrációja átformálta a nyelv, a kommunikáció és a komputációs nyelvészet megértését.

Az NLP a komputációs nyelvészet egy részhalmaza, amely az ember és a számítógép közötti interakcióra fókuszál. Kulcsfontosságú alkalmazási területei közé tartozik a

beszédfelismerés (elsősorban a beszélt nyelv szöveggé alakítása), az információkeresés (keresőmotorok és információkereső rendszerek fejlesztése), a szintaxis és szemantika elemzése (mondatok grammatikai szerkezetének és jelentésének elemzése), valamint a mélytanulás és neurális hálózatok alkalmazása a nyelvi feladatok (pl. érzelemelemzés, nyelvi generálás) teljesítményének javítására. A komputációs nyelvészet a nyelvelméleteket alkalmazza formális nyelvi struktúra- és viselkedésmodellek létrehozására, és nagyméretű szövegtárak elemzését (korpusznyelvészet) használja a nyelvi mintázatok azonosítására és a komputációs modellekhez szükséges információk kinyerésére.

Nagy Nyelvi Modellek (LLM-ek)

A 2000-es évek elején a gépi tanulás és mélytanulás módszerei, mint a *Recurrent Neural Networks* (RNN) és a *Long Short-Term Memory* (LSTM), javították a gépek nyelvi feldolgozását, ami tisztább és relevánsabb gépi válaszokhoz vezetett. A 2017-es Transformer modell áttörést hozott, lehetővé téve a szövegek egészének egyidejű feldolgozását, ami sokkal gyorsabbá és hatékonyabbá tette a folyamatot. A mai erős nyelvi modellek, mint a BERT és a GPT, ezt a technológiát használják. A 2020-ban bevezetett GPT-3 (175 milliárd paraméterrel) és a 2023-as GPT-4 emberihez hasonló szöveggenerálásra és -értésre képes, és olyan feladatokban segíthet, mint az összefoglalás, fordítás és beszélgetések lebonyolítása.

Az LLM-ek hatása a nyelvészeti elméletre és az emberi nyelvre is vitatott. Egyes kutatók szerint az LLM-ek képességei új betekintést nyújthatnak a nyelvelsajátítás és evolúció régóta tartó vitáiba. Mások szerint azonban az LLM-ek relevanciája korlátozott, mivel főként unimodális szöveges adatokra épülnek, és nem képesek kezelni a nyelvi sokszínűséget, például a jelnyelveket. A jelnyelvek hiánya az LLM-ek képzési adataiban azt jelenti, hogy ezek a modellek nem reprezentatívak az emberi nyelv teljes sokszínűségére. Empirikus bizonyítékok szerint az emberek egyre inkább utánozzák az LLM-eket a beszélt nyelvükben, ami aggodalmakat vethet fel a nyelvi sokszínűség akaratlan csökkenésével kapcsolatban, és rávilágít a gép viselkedése és az emberi kultúra közötti visszacsatolási hurkok további vizsgálatának szükségességére.

A technológia mint a nyelvi változás katalizátora és kutatási eszköz

A digitális technológiák (internet, közösségi média) nem csupán új kommunikációs formákat és nyelvi jelenségeket (emojik, mémek, rövidítések) hoztak létre, amelyek a nyelvészeti kutatás tárgyává váltak, hanem a nyelvészeti kutatás módszertanát is alapvetően megváltoztatták. A korpusznyelvészet lehetővé tette a nagyméretű adathalmazok elemzését, új mintázatok

feltárását, míg a komputációs (számítógépes) nyelvészet és az NLP a gépek és az emberi nyelv közötti interakciót vizsgálja. A technológia ezen fejlődése azt jelenti, hogy a nyelvészet ma már sokkal nagyobb mennyiségű és sokfélébb adathoz fér hozzá, mint korábban valaha. Ez lehetővé teszi a nyelvi mintázatok statisztikai elemzését, a nyelvi változások valós idejű nyomon követését és a nyelvi jelenségek modellezését olyan pontossággal, amely korábban elképzelhetetlen volt. Az LLM-ek pedig már nemcsak a nyelvi adatok elemzésére, hanem azok generálására is képesek, sőt, befolyásolják az emberi nyelvhasználatot. Ez azt jelenti, hogy a technológia nem csak passzív eszköz a nyelvészet számára, hanem aktív tényező a nyelvi változásban és a nyelvről alkotott elméleteink formálásában.

A nyelvészetnek egyre inkább alkalmazkodnia kell ehhez a gyorsan változó technológiai környezethez. Ez magában foglalja az új adatelemzési módszerek elsajátítását, az interdiszciplináris együttműködést a számítástechnikai szakemberekkel, és az etikai kérdésekkel való foglalkozást, különösen az LLM-ek által generált torzítások és a nyelvi sokszínűségre gyakorolt hatás tekintetében. A kutatóknak figyelembe kell venniük az adatgyűjtés, a tárolás és a megosztás etikai vonatkozásait is, biztosítva a résztvevők adatainak védelmét és az adatok felelős felhasználását.

A szociolingvisztika fejlődése a 21. században

A 20. század derekán létrejött szociolingvisztika, mint a nyelv és társadalom közötti kölcsönhatásokat vizsgáló tudományág, a 21. században különösen dinamikus fejlődésen ment keresztül. William Labov amerikai nyelvész volt a szociolingvisztika egyik megalapítója, aki forradalmasította a nyelv és társadalom viszonyának tudományos vizsgálatát. Munkásságának köszönhetően a nyelvi változatosság és a társadalmi tényezők közötti kapcsolat empirikus és statisztika módszerekkel vizsgálhatóvá vált. A nyelvi változók és a társadalmi kategóriák összefüggéseit vizsgáló kutatásai új alapokra helyezték a nyelvészeti elemzést. Hatása az oktatásra, a nyelvpolitikára és a nyelvi előítéletek feltárására is jelentős.

A labovi módszertan legfontosabb „újítása” a nyelvi változó fogalmának a bevezetése volt. Ez alatt olyan nyelvi jelenséget értett, ami különböző formában (változatban) valósulhat meg a beszéd során, és ezek a változatok szignifikánsan társíthatók társadalmi tényezőkkel, például életkorral, társadalmi osztállyal, nemmel vagy etnikummal. Fontos megfigyelése volt, hogy a nyelvi viselkedés nem véletlenszerű, hanem társadalmilag motivált.

Labovnak köszönhetően a nyelvi változók statisztikai elemzése ma már alapvető módszer a nyelvészeti kutatásban. A nyelvváltozatok elfogadásáért folytatott munkája pedig hozzájárult

ahhoz, a nyelvi hátrányos megkülönböztetést ma már a társadalmi igazságtalanság egyik formájaként értelmezzük.

A globalizáció, a digitális technológiák és a megnövekedett társadalmi mobilitás új nyelvi variációkat és változásokat eredményezett, amelyek a kutatás középpontjába kerültek.

A nyelvi variáció (változatosság) a nyelvhasználat különbségeire utal különböző kontextusokban, beszélők, csoportok, régiók vagy szituációk között. A földrajzi elhelyezkedés (regionális dialektusok), a társadalmi osztály (szociolektusok), az életkor (életkorhoz kötött variáció), a nem (nem-alapú különbségek), az etnikai hovatartozás és a kulturális háttér mind befolyásolják a nyelvhasználatot.

A nyelvi változás mint folyamatos adaptáció és a társadalmi dinamika tükröződése

A nyelvi változás a nyelvek történelmi evolúciójára utal, gyakran a variációk következtében. A változások bekövetkezhetnek hangokban, pl. *Great Vowel Shift* (nagy magánhangzócsúszás) az angolban, amely az angol hosszú magánhangzók kiejtését érintette a 15. és 18. század között; vagy a germán nyelvek mássalhangzó-eltolódásai, mint a Grimm-törvény.

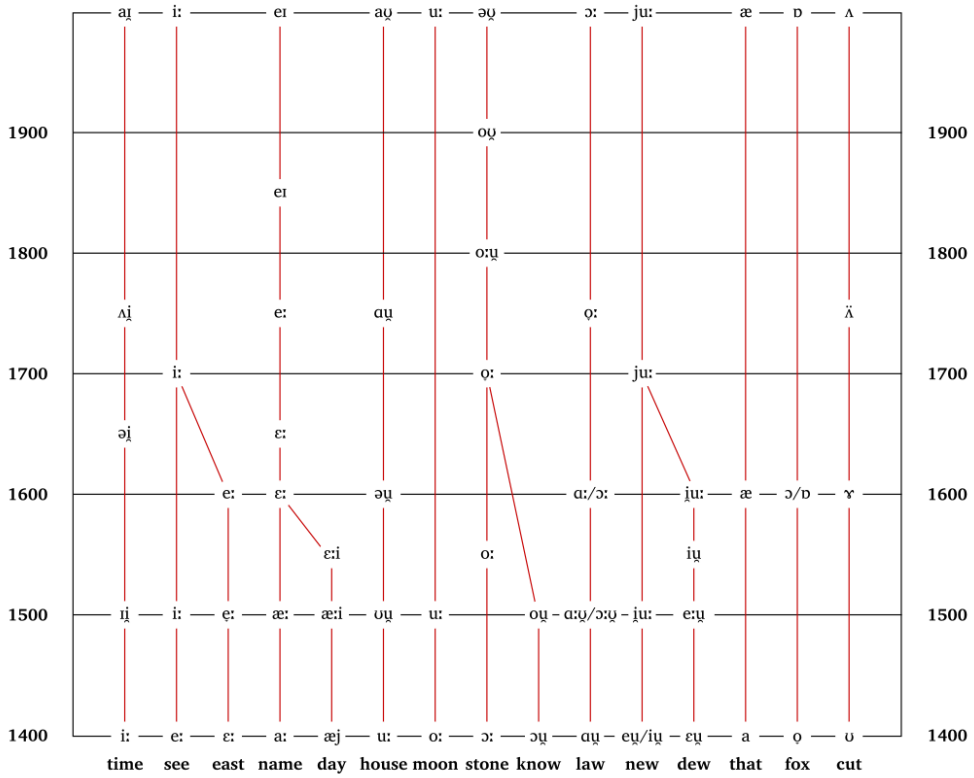

15. ábra. A nagy magánhangzócsúszás az angol nyelvben

Forrás: Wikipédia

Jelentésekben is történhetnek változások (szemantikai eltolódás, pl. az óangol *mete* szó, ami *étel*-t jelentett, a modern angolban *meat*-re szűkült, ami kifejezetten állati húsra utal). Természetesen a nyelvtanban is megfigyelhetők változások (grammatikalizáció, pl. az angol *will* jövő idejű segédige az óangol *willan* igéből ered, ami *akarni*-t jelentett). A változásokat olyan mechanizmusok vezérlik, mint az analógia, újraelemzés, diffúzió és nyelvi kontaktus. A szociolingvisztika hangsúlyozza, hogy a nyelvi változások az egyéni nyelvelsajátítási aktusok eredményeként indulnak és terjednek a beszélők élete során.

A globalizáció jelentős hatással van a nyelvi variációra, mivel új lehetőségeket és kihívásokat teremt a kommunikációban és az interakcióban a különböző nyelvek és változatok beszélői között. Elősegíti a nyelvi kontaktust és a nyelvkeveredést, ami új hibrid formákhoz vezet (pl. „spanglish", a spanyol és angol keveréke). A globalizáció a nyelvi sztenderdizációt is befolyásolhatja, elősegítve egy egységes nyelvváltozat elfogadását és terjesztését, amelyet korrektnek, megfelelőnek vagy presztízsesnek tartanak.

Minden természetese élő emberi nyelv változatos és változik. A nyelvi variáció és változás nem csupán véletlenszerű jelenségek, hanem a társadalmi, kulturális és technológiai környezethez való folyamatos adaptáció eredményei. A globalizáció és a digitális technológiák felgyorsítják a nyelvi kontaktusokat és a hibridizációt, ami a nyelvi rendszer belső mechanizmusain (analógia, újraelemzés) keresztül új normákhoz és változatokhoz vezet. A nyelv nem egy statikus entitás, hanem egy dinamikus, társadalmilag formált rendszer, amely folyamatosan reagál a külső és belső nyomásra.

Ez a dinamika azt jelenti, hogy a nyelvi változások a társadalmi interakciók és a kulturális evolúció szerves részét képezik. Az egyének tudat alatt (vagy tudatosan) igazítják nyelvhasználatukat a társadalmi környezetükhöz, ami segíti a kölcsönös megértés fenntartását, a társadalmi távolság csökkentését és a társadalmi csoportokba való beilleszkedést; vagy éppen ellenkezőleg: távolságtartást és elhatárolódást fejeznek ki. Ezek a nyelvi változások hozzájárulnak a kulturális evolúcióhoz, amelyet régóta befolyásolnak a média és a feltörekvő technológiák, amelyek formálják a beszélt és írott nyelv átadását, és ezáltal a beszédmódunkat. A szociolingvisztikai kutatásnak a jövőben még inkább a valós idejű nyelvi változások nyomon követésére, a digitális kommunikáció nyelvi jellemzőinek elemzésére, és a nyelvi kontaktusok komplex hatásmechanizmusainak feltárására kell összpontosítania.

A nyelv és az identitás kérdése mélyen összefonódik a szociolingvisztikában. Ez a terület azt vizsgálja, hogyan használjuk a nyelvet arra, hogy kifejezzük, kik vagyunk, honnan jövünk, és mely csoportokhoz tartozunk. A nyelv több mint puszta kommunikációs rendszer; szorosan kapcsolódik az énképünkhöz és a társadalmi struktúrákban elfoglalt helyünkhöz. A

nyelvhasználatunk, akcentusunk és beszédmintáink tükrözik társadalmi osztályunkat, nemünket, életkorunkat és etnikai hovatartozásunkat.

Az etnolingvisztikai identitás a nyelv és az etnikai háttér közötti kapcsolatra vonatkozik. A beszélők gyakran társítanak egy adott nyelvet vagy dialektust specifikus kulturális normákhoz, értékekhez és hagyományokhoz. Például egy kecsua nyelvű beszélő az Andokban használhatja a nyelvet bennszülött identitásának megerősítésére a domináns kultúrákkal és nyelvekkel szemben.

A kódváltás (*code-switching*), azaz két vagy több nyelv vagy változat (dialektus) közötti váltás egy beszélgetésen belül, gyakran az identitás-tárgyalás eszköze. Az egyének nyelvet válthatnak, hogy identitásuk különböző aspektusait jelezzék a kontextustól függően – egy kétnyelvű személy használhatja az egyik nyelvet otthon a családi identitás kifejezésére, és egy másikat a munkahelyén, hogy beilleszkedjen egy professzionális környezetbe.

A globalizáció és a migráció kontextusában a modern nyelvészek egyre inkább arra összpontosítanak, hogy a nyelv hogyan formálja a világérzékelésünket és a kulturális identitásunkat. Vizsgálják, hogyan őrzik meg az emberek anyanyelvüket és kultúrájukat, és hogyan integrálódnak új nyelvi közösségekbe, gyakran fenntartva a kétnyelvűség vagy multikulturális identitás elemeit.

A nyelv mint dinamikus identitáskonstrukciós eszköz a globalizált világban

A nyelv nem csak passzívan tükrözi az identitást, hanem aktívan formálja és tárgyalja azt, különösen a globalizáció és a migráció által jellemzett 21. században. A kódváltás és a nyelvválasztás (kódválasztás) stratégiai eszközzé válik az egyén számára, hogy különböző társadalmi kontextusokban navigáljon, és kifejezze a többrétegű identitását. Ez a dinamikus kölcsönhatás rávilágít arra, hogy az identitás nem statikus, hanem folyamatosan konstruálódó jelenség, amelyben a nyelv központi szerepet játszik.

Ez a felfogás elengedhetetlen a kortárs társadalmak nyelvi dinamikájának megértéséhez. A globalizáció és a digitális kommunikáció új tereket teremt a nyelvi interakcióra, ahol az egyének folyamatosan újradefiniálják és kifejezik identitásukat. A szociolingvisztikának a jövőben még nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a nyelvi gyakorlatok (pl. online kommunikáció, hibrid nyelvváltozatok) és az identitás közötti komplex kapcsolatok longitudinális vizsgálatára, különösen a digitális bennszülöttek generációjában. Ez magában foglalja a közösségi média platformjain megjelenő nyelvi innovációk, a hibrid nyelvváltozatok kialakulásának és terjedésének, valamint a virtuális közösségekben formálódó identitások nyelvi megnyilvánulásainak elemzését.

A globalizáció egyik legjelentősebb hatása az angol nyelv globális kommunikációs nyelvvé válása a 20. század folyamán, különösen a tudomány, az üzlet és a technológia területén. Ez a dominancia egyrészt megkönnyíti a nemzetközi kommunikációt, másrészt azonban kihívásokat is támaszt a nyelvi sokszínűség szempontjából.

A globalizáció egyrészt az angol nyelv dominanciájához és a kisebbségi nyelvek beszélőinek nyelvcseréjéhez vezet, ami a nyelvi sokszínűség csökkenését eredményezi. A nyelvcsere a nyelvi kihalás egyik leggyakoribb oka, és gyakran akkor következik be, amikor az őslakos és etnikai csoportok tagjai, akik korábban gyarmatosításnak vagy hódításnak voltak kitéve, magasabb társadalmi státusz elérése érdekében feladják nyelvüket egy magasabb presztízsű nyelv javára. Ez a jelenség azt jelenti, hogy a világ nyelvi térképe egyre inkább homogenizálódik, és sok egyedi nyelvi és kulturális tudás eltűnik.

Másrészt viszont a nyelvi kontaktusok intenzívebbé válása új hibrid nyelvváltozatok és kreatív nyelvi jelenségek megjelenését is elősegíti, amelyek gazdagítják a nyelvi palettát. A „spanglish" vagy más kevert nyelvváltozatok példája azt mutatja, hogy a nyelvek nem egyszerűen eltűnnek, hanem új formákban élnek tovább, alkalmazkodva az új kommunikációs igényekhez. Ez a kettős hatás azt mutatja, hogy a globalizáció nem egyszerűen homogenizálja a nyelvi tájképet, hanem komplex módon alakítja azt, új formákat hozva létre a meglévők rovására. A nyelvpolitikának és a nyelvmegőrzési erőfeszítéseknek figyelembe kell venniük ezt a kettős hatást. Nem csupán a veszélyeztetett nyelvek védelmére kell összpontosítani, hanem az új, hibrid nyelvváltozatok tanulmányozására és dokumentálására is, mint a nyelvi evolúció legitim termékeire.

Nyelvi veszélyeztetettség

A nyelvi kihalás nem új jelenség, de a 21. században riasztó ütemben zajlik. A világ közel 7000 nyelvének mintegy 43%-a (kb. 3000 nyelv) veszélyeztetett, és sok más nyelv is bekerülhet ebbe a kategóriába a közeljövőben. A szakértők a legrosszabb forgatókönyv szerint 100 éven belül az összes nyelv 90%-ának kihalását jósolják, a legjobb esetben is csak 50% marad fenn, és mindössze 10% helyzete tekinthető stabilnak. Azok a nyelvek, amelyeket a gyerekek már nem tanulnak meg, „halálra vannak ítélve".

A nyelvi kihalás okai sokrétűek. Ide tartoznak a beszélő populációkat fizikai veszélybe sodró tényezők (háború, népirtás, természeti katasztrófák, betegségek), valamint azok az okok, amelyek megakadályozzák vagy elriasztják a beszélőket a nyelvhasználattól (kulturális, politikai, gazdasági marginalizáció, asszimilációs oktatás, politikai elnyomás, kényszerű áttelepítés, a gyermekek elszakítása a családtól és a kultúrától). Például a tasmaniai őslakosok

nyelvei betegségek vagy európai gyarmatosítók általi gyilkosságok miatt haltak ki, míg számos amerikai őslakos nyelv a népirtó erőszak következtében vált kihalttá vagy veszélyeztetetté.

Az egyes nyelvek eltűnése óriási tudományos információ- és kulturális tudásvesztést jelent, amely súlyosságában egy faj kihalásához hasonlítható. A kapcsolódó nyelvek tanulmányozása révén megérthetjük az emberi csoportok történetét, kapcsolatait, migrációit és múltbeli kultúráit.

A nyelvi kihalás riasztó üteme nem csupán tudományos, hanem mélyen kulturális és társadalmi probléma is, amely az emberi tudás és sokszínűség visszafordíthatatlan elvesztését jelenti. A globalizáció és a domináns nyelvek nyomása felgyorsítja ezt a folyamatot, mivel a gazdasági és társadalmi előnyök gyakran a domináns nyelvek elsajátítására ösztönzik a kisebbségi nyelvek beszélőit. Ez a jelenség súlyos kulturális következményekkel jár, mivel a nyelv nem csupán kommunikációs eszköz, hanem a kulturális identitás, a történelem és a tudás hordozója is.

A 21. század technológiai vívmányai, különösen a digitális dokumentáció, az AI-alapú eszközök és az online platformok soha nem látott lehetőségeket kínálnak a nyelvmegőrzésre és revitalizációra. Az AI-alapú fordítóeszközök megkönnyítik a kevésbé ismert nyelvek dokumentálását, a beszédszintézis technológia lehetővé teszi a veszélyeztetett nyelvek pontos kiejtésének generálását, és a generatív AI integrálása a nyelvi tanulásba kulturális kontextussal segíti a revitalizációs programokat. Az online archívumok és közösségi média platformok pedig segítenek a nyelvi adatok megosztásában és a közösségi elkötelezettség növelésében.

A nyelvészet szerepe a jövőben nem csupán a nyelvi jelenségek leírására és elemzésére korlátozódik, hanem a nyelvtudománynak aktívan részt kell vennie a nyelvi sokszínűség megőrzésében is. Ez magában foglalja a veszélyeztetett nyelvek dokumentálásának felgyorsítását, a technológiai megoldások fejlesztését és alkalmazását, valamint a nyelvi közösségekkel való szoros együttműködést. Ez a proaktív szerepvállalás elengedhetetlen ahhoz, hogy a nyelvészet ne csak megfigyelje, hanem hozzájáruljon a nyelvi örökség megőrzéséhez a jövő generációi számára.

Összefoglalás

A 21. század nyelvészete a korábbi évszázadoktól eltérően mély elméleti pluralizmussal és példátlan technológiai integrációval jellemezhető. A generatív grammatika, különösen a Minimalista Program révén, továbbra is a nyelvi kompetencia veleszületett, univerzális alapjait kutatja. Ezzel párhuzamosan a kognitív és funkcionalista megközelítések, valamint a használat alapú modellek a nyelv mélyebb kognitív, társadalmi és kontextuális beágyazottságát

hangsúlyozzák. Ez az elméleti sokszínűség a nyelvészet korábbi, szigorúan autonóm tudományként való felfogásának feloldódását jelzi, és a tudományág egyre inkább interdiszciplináris jelleget ölt.

A digitális technológiák és a mesterséges intelligencia, különösen a korpusznyelvészet, a komputációs (számítógépes) nyelvészet és a nagy nyelvi modellek (LLM-ek) fejlődése forradalmasította a nyelvi adatok gyűjtését, elemzését és generálását. Ezek az eszközök nem csupán új kutatási módszereket kínálnak, hanem aktívan formálják a nyelvi változásokat és az emberi nyelvhasználatot is. Ez a technológiai átalakulás új etikai kihívásokat is felvet, különösen az adatok felhasználása, a torzítások kezelése és a nyelvi sokszínűségre gyakorolt hatás tekintetében.

A szociolingvisztika a 21. században kulcsfontosságú szerepet játszik a nyelv és társadalom közötti dinamikus kölcsönhatások feltárásában. A globalizáció és a migráció felgyorsítja a nyelvi változásokat, új hibrid nyelvváltozatokat hozva létre, miközben az angol mint globális nyelv dominanciája a kisebbségi nyelvek visszaszorulását és veszélyeztetettségét eredményezi. A nyelv és az identitás közötti mély kapcsolat továbbra is központi kutatási terület marad, ahol a kódváltás és a nyelvi választás az identitás dinamikus konstrukciójának eszközeiként jelennek meg.

Végül, a nyelvi kihalás riasztó üteme sürgető kihívás elé állítja a nyelvészetet. Bár a globalizáció hozzájárul ehhez a válsághoz, a 21. századi technológiai innovációk, mint a digitális szótárak, nyelvtanuló alkalmazások, online archívumok és az AI-alapú eszközök, lehetőségeket kínálnak a veszélyeztetett nyelvek dokumentálására és revitalizációjára. A nyelvészetnek a jövőben proaktívan részt kell vennie a nyelvi sokszínűség megőrzésében, együttműködve a nyelvi közösségekkel és kihasználva a technológia nyújtotta lehetőségeket.

A 21. századi nyelvészet dinamikus, interdiszciplináris és társadalmilag releváns tudományág, amely folyamatosan alkalmazkodik a változó világhoz, és hozzájárul az emberi kommunikáció és kultúra mélyebb megértéséhez.

IX. A MAGYAR NYELVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

Ez az összefoglaló a magyar nyelvtudomány legfontosabb korszakait, irányzatait és legkiemelkedőbb alakjait mutatja be a nyelvtudományos gondolkodás kezdetétől egészen napjainkig. Célja, hogy áttekinthető képet adjon a magyar nyelvtudomány fejlődéséről, társadalmi és tudományos kontextusába ágyazva.

A magyar nyelvtudomány előzményei és a nyelvtanok kora (a 19. századig)

A magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvtudományos gondolkodás gyökerei egészen a 16. századig nyúlnak vissza, amikor a reformáció hatására egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nemzeti nyelv, és ezzel együtt a nyelvhelyesség kérdése. A korai nyelvtudósok munkásságát leginkább a praktikus célok vezérelték: a Biblia és más vallásos szövegek fordítása, a helyesírás egységesítése és a latin nyelvtől való függetlenedés.

Sylvester János (kb. 1504–1552): az első magyar nyelvtan szerzője, a *Grammatica Hungarolatina* (1539) megalkotója. Műve még a latin nyelvtan mintájára épült, de már a magyar nyelv sajátosságait igyekezett rendszerezni.

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716): a *Dictionarium Latino-Hungaricum* (1708) szerzője, amely már szókincsben és nyelvtani részletekben is jelentős előrelépést jelentett. Munkássága a korabeli nyelvművelés és nyelvtanírás fontos állomása.

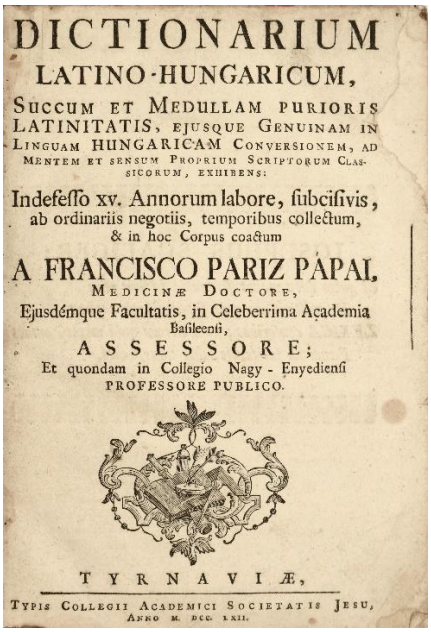
DICTIONARIUM
LATINO-HUNGARICUM,
SUCCUM ET MEDULLAM PURIORIS LATINITATIS, EJUSQUE GENUINAM IN LINGUAM HUNGARICAM CONVERSIONEM, AD MENTEM ET SENSUM PROPRIUM SCRIPTORUM CLASSICORUM, EXHIBENS:
Indefesso xv. Annorum labore, subcisivis, ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum
A FRANCISCO PARIZ PAPAI,
MEDICINÆ DOCTORE,
Ejusdémque Facultatis, in Celeberrima Academia Basileensi,
ASSESSORE;
Et quondam in Collegio Nagy-Enyediensi PROFESSORE PUBLICO.
TYRNAVIÆ,
TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOCIETATIS JESU, ANNO M. DCC. LXII.

16. ábra. Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium Latino-Hungaricum* (1708) művének első oldala

Forrás: Antikvárium

A nyelvújítás és a 18. század vége: a felvilágosodás és a nemzeti ébredés korában a nyelv egyre inkább a nemzeti identitás hordozójává vált. A nyelvújítás mozgalma, Kazinczy Ferenc (1759–1831) vezetésével, célul tűzte ki a magyar nyelv szókincsének bővítését és stílusának csiszolását, amely hatalmas lendületet adott a nyelvi gondolkodásnak. Ekkor jelentek meg az első, a magyar nyelvet önálló rendszerként tárgyaló nyelvtanok, például Baróti Szabó Dávid (1739–1819) vagy Révai Miklós (1750–1807) munkái.

A 19. század: a modern nyelvtudomány születése

A 19. század a magyar nyelvtudomány aranykorát hozta el. A hangsúly a nyelvi tények gyűjtéséről és rendszerezéséről a nyelvi jelenségek mélyebb, történeti-összehasonlító elemzésére helyeződött.

Az MTA megalapítása (1825): a Magyar Tudományos Akadémia létrehozása intézményes keretet biztosított a tudományos kutatásnak, beleértve a nyelvtudományt is. Az Akadémia feladatai közé tartozott a magyar nyelv szótárának elkészítése és a nyelvészeti kutatások szervezése.

A rokonítás kérdése és a finnugrisztika: a 19. században vált égető kérdéssé a magyar nyelv rokonságának tisztázása. Bár már korábban is voltak felvetések, a finnugor rokonság elméletének tudományos megalapozása Budenz József (1836–1892) nevéhez fűződik. Ő volt az első, aki a finnugor nyelvek összehasonlító nyelvészetét módszeres alapokon művelte, és megteremtette a magyar finnugrisztika alapjait.

A magyar dialektológia és helynévgyűjtés: a század második felében megindult a magyar nyelvjárások szisztematikus gyűjtése és leírása. Szinnyei József (1830–1913) úttörő munkája a nyelvjáráskutatás terén mérföldkőnek számított, és a későbbiekben is meghatározta az irányt.

A 20. század első fele: a klasszikus magyar nyelvtudomány

A századforduló után a magyar nyelvtudomány is követte a nemzetközi trendeket. A történeti-összehasonlító módszerek mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a leíró nyelvészet és a nyelv belső rendszerének vizsgálata.

Gombocz Zoltán (1877–1935): a 20. századi magyar nyelvtudomány egyik legkiemelkedőbb alakja. A finnugrisztika mellett az altajisztika és a turkológia területén is jelentős eredményeket ért el, és lefektette a modern magyar hangtan és történeti nyelvtan alapjait.

A strukturalizmus megjelenése: bár a prágai iskolához hasonlóan nem alakult ki önálló magyar strukturalista iskola, a strukturalista gondolkodásmód hatása érezhető volt a nyelvészeti

kutatásokban. Papp Ferenc (1920–1996) a strukturalista megközelítésmód egyik legkorábbi magyar alkalmazója volt.

Nyelvtörténeti és etimológiai kutatások: a korszakban számos fontos nyelvtörténeti és etimológiai mű született. A Magyar Etimológiai Szótár munkálatai is ekkor kezdődtek, melynek alapjait Gombocz Zoltán és Melich János (1872–1963) fektették le.

A 20. század második fele: a rendszerszemlélet és a nyelvi variabilitás

A második világháborút követően a magyar nyelvtudomány – a nemzetközi mintákat követve – a strukturalizmus és a generatív nyelvészet felé fordult. A nyelvi jelenségeket egyre inkább rendszerekben, struktúrákban gondolkodva vizsgálták.

Papp Ferenc (1920–1996) és a korpusznyelvészet: A számítógépes nyelvészet úttörője volt Magyarországon. Kidolgozta a szegedi P-rendszert (Papp-rendszert), amely az első jelentős kísérlet volt a magyar nyelv automatikus elemzésére.

A generatív nyelvészet beáramlása: az 1960-as években, Chomsky hatására, a generatív nyelvészet is megjelent Magyarországon. Bár a hivatalos álláspont eleinte óvatos volt, a fiatalabb kutatók körében egyre népszerűbbé vált.

A szociolingvisztika és a pragmatika: az 1970–80-as években a nyelv mint társadalmi jelenség, valamint a nyelvhasználat pragmatikai szempontú vizsgálata is egyre nagyobb teret nyert. Ekkor kezdődtek a magyarországi dialektológiai kutatások mellett a szociolingvisztikai felmérések.

A beszélt nyelv vizsgálata: az írott nyelv kutatása mellett hangsúlyt kapott a beszélt nyelv vizsgálata is, a BUSZI (Budapesti Szociolingvisztikai Interjú) és az MNSZV (Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat) a magyar szociolingvisztika legjelentősebb eredményei.

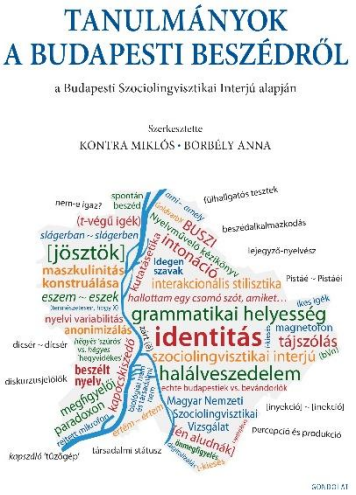

17. ábra. A BUSZI eredményeit összefoglaló kötet

Szerkesztők: Kontra Miklós – Borbély Anna. Budapest: Gondolat Kiadó, 2021.

A rendszerváltás utáni nyelvtudomány: a diszciplínák sokszínűsége

A rendszerváltás utáni időszakot a nyelvtudományi irányzatok sokfélesége jellemzi. A korábbi megközelítések mellett új, a nemzetközi tudományos életben is meghatározó irányzatok honosodtak meg.

Korpusznyelvészet és digitális bölcsészet: a digitális technológia fejlődésével a korpusznyelvészet vált az egyik legdinamikusabban fejlődő területté. Létrejöttek a nagy méretű, számítógéppel feldolgozható magyar nyelvi korpuszok (pl. Magyar Nemzeti Szövegtár), amelyek új kutatási lehetőségeket nyitottak meg a nyelv szerkezetének és használatának vizsgálatában.

Kognitív nyelvészet: a nyelvet az emberi elme részeként, a kognitív folyamatok termékeként értelmező irányzat a 90-es években jelent meg Magyarországon, és mára az egyik legbefolyásosabb paradigmává vált.

Alkalmazott nyelvészet és terminológia: a globalizáció és a digitalizáció kihívásaira válaszul az alkalmazott nyelvészet, a terminológia és a fordítástudomány is jelentős fejlődésnek indult.

A kortárs magyar nyelvtudomány kutatási területei: A mai magyar nyelvtudományt a sokféleség jellemzi: a fonológia, a morfológia, a szintaxis mellett a lexikológia, a szemantika, a pragmatika, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika és a számítógépes nyelvészet területei is aktívan kutatottak. Az intézményi hátteret továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia, valamint az egyetemi tanszékek és kutatócsoportok biztosítják.

Összefoglalás

A magyar nyelvtudomány története szorosan összefonódik a nemzet történelmével és a magyar identitás alakulásával. A korai, gyakorlatias nyelvtanoktól és szótáraktól, a nyelvújításon és a finnugor rokonság megállapításán át, a modern korpusz- és kognitív nyelvészeti kutatásokig hosszú utat tett meg. A 20. századi viharos történelmi események ellenére a magyar nyelvtudomány képes volt megújulni, és a nemzetközi tudományos életbe integrálódva ma is aktív és sokszínű kutatói közösséggel rendelkezik.

X. AZ UKRÁN NYELVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

Ez az összefoglaló a modern ukrán nyelvtudomány kialakulásának és fejlődésének főbb szakaszait mutatja be a 18. század végétől napjainkig. Röviden ismerteti azokat a kulcsfontosságú politikai és kulturális tényezőket, amelyek hatással voltak a nyelvtudományos gondolkodásra és a nyelv sztenderdizálására. Az összefoglaló különösen a nyelvtudomány és a nemzeti identitás összefonódására fókuszál. Az ukrán nyelv és nyelvtudomány története ugyanis szorosan kapcsolódik Ukrajna politikai, társadalmi és kulturális fejlődéséhez. Az ukrán nyelv történetét sajátosságaiban a folyamatos elnyomás és a nemzeti identitásért folytatott küzdelem határozza meg.

A modern ukrán nyelvtudomány előzményei (18. század vége – 19. század eleje)

Az ukrán nyelvtudomány kialakulása szorosan összefügg a 18. század végi és a 19. század eleji nemzeti ébredéssel és a modern ukrán irodalmi nyelv megteremtésével. A korai szakaszban a nyelvi gondolkodás fő célja a népi, élő, beszélt ukrán nyelv elhatárolása a lengyeltől, orosztól és az egyházi szláv nyelvtől.

Ivan Kotljarevszkij (1769–1838): bár elsősorban író volt, *Eneida* című művével megalapozta a modern ukrán irodalmi nyelvet a poltavai nyelvjárás alapján. Ez a mű volt az első, amely a népnyelvi ukrán nyelvet az irodalom rangjára emelte, ezáltal a nyelvtudomány számára is kutatási tárggyá tette.

A „Ruszka Trijcja" (Rutén Triász): a 19. század első felében, Galíciában, Markijan Saskevics, Jakiv Holovackij és Iván Vahilevics alkotta csoport a nyelvészeti kutatásokat, a folklórgyűjtést és az irodalmi munkásságot a nemzeti öntudat ébresztésére használta fel.

Az első ukrán nyelvtant 1818-ban adták ki Szentpéterváron: «*Грамматика малороссийского наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малорусское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями*», magyarul: *„A kisorosz nyelv nyelvtana, avagy a kisorosz nyelvet a tiszta orosz nyelvtől elválasztó lényeges különbségek nyelvtani kifejtése, különféle kommentárokkal és esszékkel kísérve a témában"* címmel, szerzője Alekszej Pavlovszkij volt.

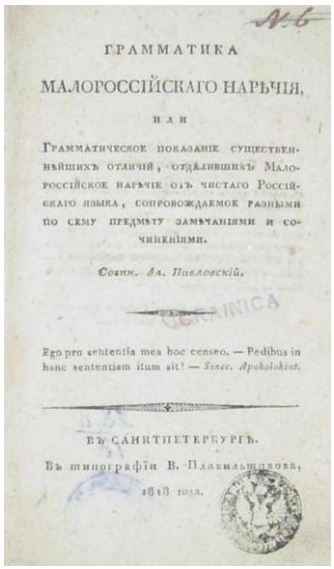
№6

ГРАММАТИКА

МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ,

ИЛИ

Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями.

Сочин. Ал. Павловскій.

Ego pro sententia mea hoc censeo. — Pedibus in hanc sententiam itum sit! — Senec. Apokolokint.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.

Въ типографіи В. Плавильщикова, 1818 года.

18. ábra. Pavlovszkij grammatikájának (amely az első ukrán nyelvtan volt) címlapja 1818-ból.

Forrás: Odesszai Könyvtár

Fontos megemlíteni azt is, hogy az ukrán nyelv egyik első grammatikájának szerzője egy a mai Kárpátalján élő és alkotó görögkatolikus lelkész, **Lucskay Mihály** (1789–1843) volt, akinek a *Grammatica Slavo-Ruthena («Грамматика славяно-русинская: или старославянский, и собственно распространённый в карпатских горах малороссийский язык, или живой его диалект»)* című latin nyelvű kötete Budán jelent meg 1830-ban. Magyar fordításban: *„Szláv–ruszin nyelvtan: avagy az ószláv nyelv, valamint a Kárpátokban elterjedt kisorosz nyelv, vagyis annak élő nyelvjárása”*.

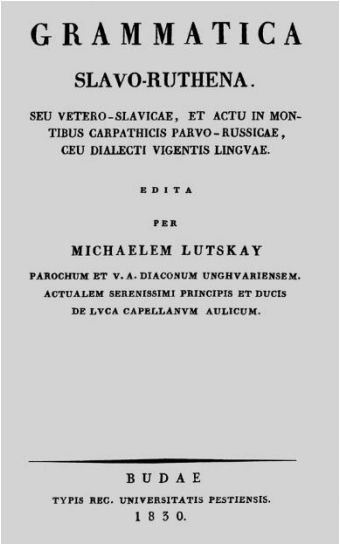
GRAMMATICA
SLAVO-RUTHENA.
SEU VETERO-SLAVICAE, ET ACTU IN MONTIBUS CARPATHICIS PARVO-RUSSICAE, CEU DIALECTI VIGENTIS LINGVAE.
EDITA
PER
MICHAELEM LUTSKAY
PAROCHUM ET V. A. DIACONUM UNGHVARIENSEM. ACTUALEM SERENISSIMI PRINCIPIS ET DUCIS DE LVCA CAPELLANVM AULICUM.
BUDAE
TYPIS REG. UNIVERSITATIS PESTIENSIS.
1830.

19. ábra. Lucskay Mihály grammatikájának címlapja 1830-ból.

Forrás: Wikipédia

A 19. század vége: a tudományos nyelvészet kialakulása

A 19. század második felében a nyelvtudomány önálló tudományággá fejlődött Ukrajnában, és megjelentek az első professzionális nyelvészek, akik a történeti-összehasonlító módszereket alkalmazva vizsgálták az ukrán nyelvet.

Olekszandr Potebnya (1835–1891): a modern ukrán nyelvtudomány atyja. Munkássága messze meghaladta az ukrán nyelvészet kereteit, és a szláv nyelvészet nemzetközi szinten is elismert alakjává tette. Potebnya a nyelvet a gondolkodás és a kultúra szerves részeként értelmezte. Fő kutatási területei a fonológia, a morfológia, a szintaxis és a nyelvfilozófia voltak. Hatalmas hatást gyakorolt a következő generációk nyelvészeire.

A Kijevi Iskola: Olekszandr Potebnya tanítványai és követői alkották a Kijevi Iskolát, amely a nyelvészeti kutatások központjává vált. Itt készült el az ukrán dialektológia, lexikológia és etimológia számos alapvető műve.

A 20. század eleje: a nemzeti nyelv standardizálása és az intézményesülés kora

A 20. század eleje a nemzeti nyelv standardizálásának és a nyelvészeti intézmények létrehozásának időszaka volt. A nyelvtudósok a nyelvhelyesség, a terminológia és a helyesírás egységesítésén dolgoztak.

Ahatanhel Krimszkij (1871–1942): jelentős szerepet játszott az ukrán orientalizmus és a szlavisztika fejlődésében. A Krími Iskolát képviselve a nyelvészetet a keleti kultúrák és nyelvek kontextusába ágyazta.

A „Harkivi Helyesírás” (*Szkripnyikivka*): az 1920-as években, a Szovjet-Ukrajna viszonylag enyhébb nyelvi politikája idején, több jeles nyelvész (pl. Makszim Rilszkij) dolgozott az egységes ukrán helyesírás szabályzatán. Ez a szabvány, amelyet *Szkripnyikivka* néven ismertek, a kelet- és nyugat-ukrán nyelvjárások elemeit is szintetizálta, de a későbbi sztálinista nyelvi politika „nacionalistának” bélyegezte és betiltotta.

A szovjet korszak (1930-as évek – 1980-as évek)

Az 1930-as években a sztálini elnyomás következtében az ukrán nyelvészet súlyos veszteségeket szenvedett. Számos jeles nyelvészt (pl. Ahatanhel Krimszkij) üldöztek, bebörtönöztek vagy kivégeztek. A kutatásokat szigorú politikai és ideológiai kontroll alá vonták.

A nyelvi ruszifikáció (oroszosítás): a szovjet nyelvpolitika célja az orosz nyelv dominanciájának erősítése és a más nyelvek, köztük az ukrán nyelv pozíciójának gyengítése volt. A nyelvészeti kutatásoknak is ehhez az ideológiához kellett igazodniuk.

Az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete: bár a politikai elnyomás megnehezítette a munkát, az Intézet a korszakban is végezhetett alapvető kutatásokat. Az 1960-as évektől kezdve a strukturalista és a rendszerszemléletű nyelvészet hatása is érezhetővé vált.

A független Ukrajna nyelvtudománya (1991-től napjainkig)

Ukrajna függetlenné válása (1991) alapvető fordulatot hozott az ukrán nyelvészetben. A politikai nyomás megszűnt, és a nyelvészek szabadon folytathatták kutatásaikat. A legfontosabb cél az ukrán mint államnyelv pozíciójának megerősítése és a nemzetközi tudományos életbe való integrálódás lett.

Nyelvpolitika és a nyelv revitalizációja: az állami függetlenség elnyerése utáni időszak legfőbb feladata a hivatalos államnyelv (vagyis az ukrán) pozíciójának megerősítése volt. A nyelvészek aktívan részt vettek és vesznek a nyelvpolitika kialakításában, a terminológia szabványosításában és a nyelvi normák lefektetésében.

Modern irányzatok megjelenése: az ukrán nyelvészetben is megjelentek a nyugati tudományos életben meghatározó irányzatok, mint a kognitív nyelvészet, a korpusznyelvészet, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika és a számítógépes nyelvészet.

Kortárs kutatások és kihívások: napjainkban az ukrán nyelvészek széles körben kutatják a nyelv struktúráját, fejlődését, és a nyelv használatát a társadalmi kontextusban. A legnagyobb kihívást a nyelvi diverzitás, a regionális variációk (pl. a szurzsik) vizsgálata és a

nyelvi technológiák fejlesztése jelenti. Az orosz–ukrán háború és a migráció nyelvi hatásai is új kutatási területeket nyitottak meg.

Összefoglalás

Az ukrán nyelvtudomány története a nemzeti identitás és a politikai küzdelmek tükörképe. A kezdeti, a modern irodalmi nyelv megteremtésére irányuló törekvésektől a szovjet elnyomáson át a függetlenség utáni revitalizációig hosszú utat tett meg. A mai ukrán nyelvészet egy dinamikusan fejlődő, sokszínű diszciplína, amely aktívan járul hozzá a nemzeti identitás megerősítéséhez és a nyelv tudományos feltárásához.

UTÓSZÓ

A nyelvészet történetének rövid áttekintése során az emberi nyelv megismerésében és értelmezésében tett mérföldköveket vizsgáltuk: az ókori görög és római filozófiától a modern, interdiszciplináris és technológia által formált megközelítésekig. Ez az összefoglaló – a benne foglaltakból is látható módon – nem tekinthető a nyelvtudomány teljes körű, monografikusan feldolgozott történetének, hanem egy olyan vázlatos, ám rendszerezett képet nyújt, amely segítheti a hallgatókat a legfontosabb fejlődési szakaszok megértésében és az elméleti keretek átlátásában, a nyelvtudomány különféle irányzatai iránti érdeklődés felkeltésében.

Az utószó célja, hogy kiemelje és összefoglalja e történeti folyamatok főbb tanulságait, valamint, hogy rávilágítson arra, hogyan kapcsolódnak ezek a jelen nyelvészeti gondolkodásmódjához, illetve milyen jövőbeli perspektívák bontakoznak ki a nyelvtudományban.

Az ókori görög nyelvészet kezdetei az emberi nyelv iránti mély kíváncsiságot tükrözik, mely még a filozófia keretében bontakozott ki. A nyelvészet még messze nem önálló tudomány, de a nyelv és a nyelvi rendszer iránti érdeklődés, a nyelvről való elmélkedés egyértelműen tetten érhető e korszakban. Az írásrendszer megalkotása nem csupán a nyelvi kommunikáció rögzítését tette lehetővé, hanem a nyelv tudatos elemzésének alapját is megteremtette, s innen eredeztethető az írott nyelv tekintélye, presztízse a beszélt nyelvvel szemben. A görög sztoikusok elkülönítették a nyelv különböző aspektusait – hangzást, formát, jelentést –, amelyek a modern nyelvészet alapfogalmaivá váltak. E korai elképzeléseknek köszönhető például Saussure jelölő–jelölt megkülönböztetésének elméleti megalapozása. Az ókori görög és római grammatikai hagyományok évszázadokon átívelve jelentős hatással voltak a nyelv tudományos megközelítésére – elsősorban a szabályosságra és rendszerezésre építve, és főként a latin nyelv oktatására fókuszálva.

A középkorban a nyelvészet szoros kapcsolatban állt a logikával és a filozófiával, ahol a nyelv szerkezetét a gondolkodás struktúrájának tükreiként kezelték. A könyvnyomtatás és az oktatás elterjedésével a nyelvtan normatív szerepe erősödött, a nemzeti nyelvekre is kiterjesztve a tanítást. Ez az időszak a nyelvészetet egy olyan normarendszerként rögzítette, amely meghatározta a helyes nyelvhasználatot, ugyanakkor korlátozta a nyelvi változás természetes észlelését.

A 19. századtól kezdve a nyelvészet egyre inkább tudományos igényűvé és kutatási módszertanában precízebbé vált. Az újgrammatikusok szigorúan dokumentálták a hangváltozásokat, kiemelve a nyelvi fejlődés törvényszerűségeit. A jelentéselmélet és a szemantika tudományos megalapozása filozófiai hátteret kapott, a nyelvészek is aktívan hozzájárultak a

szemantika és a szintaxis formalizálásához. Emellett a pragmatika születése rávilágított arra, hogy a nyelv jelentése a használat és a kontextus dinamikus összjátékának eredménye.

A 20. század második felében a nyelvészet egyre inkább interdiszciplinárissá vált. A kognitív nyelvészet megjelenése megkérdőjelezte a nyelv autonóm, moduláris értelmezését, helyette azt hangsúlyozta, hogy a nyelv szorosan összefonódik az emberi megismerési folyamatokkal, az észleléssel, a memóriával és a figyelemmel. Ezzel új dimenziókat nyitott a nyelv tanulmányozásában, közelebb hozva azt a pszichológiához, az idegtudományhoz és az antropológiához.

Az utóbbi évtizedekben a technológia, különösen a digitális korpusznyelvészet és a mesterséges intelligencián alapuló Nagy Nyelvi Modellek (LLM-ek) megjelenése radikálisan átalakította a nyelvészeti kutatás lehetőségeit. A hatalmas szövegtárak elemzése objektív, adatközpontú vizsgálati módszereket tett lehetővé, amelyek jelentősen leegyszerűsítették a nyelvminták azonosítását és összehasonlítását. Az LLM-ek kapcsán azonban felmerülnek olyan etikai és tudományos kérdések, amelyek a nyelvi sokszínűség megőrzését és a nyelvészeti adatok felelős használatát érintik. Fontos felismerés, hogy a mesterséges intelligencia nem csupán passzív elemző, hanem aktív tényezővé válik a nyelvhasználat formálásában, így a nyelvészetnek is alkalmazkodnia kell ehhez az új, gyorsan változó technológiai környezethez.

A nyelv mint identitásformáló erő különösen a globalizált világban válik hangsúlyossá. A nyelv nem csupán visszatükrözi az egyén vagy csoport identitását, hanem aktívan alakítja is azt, különösen a kódváltás és a kódválasztás (nyelvválasztás) által. Ez a folyamat dinamikus, folyamatos identitáskonstrukciót jelent, amelyben a nyelv központi eszköz. Egyben rávilágít arra, hogy a nyelvészet nem izolált elméleti diszciplína, hanem szervesen kapcsolódik a társadalmi élet, a kultúra és az egyéni önkifejezés komplex folyamataihoz.

A rövid kötetünkben bemutatott anyag reményeink szerint jó alapot nyújt ahhoz, hogy a hallgatók elsajátítsák a nyelvészet fejlődésének főbb irányait, fogalmait és problémaköreit, de egyben ösztönöz arra is, hogy további mélyebb kutatást végezzenek a témában. A nyelvészet ma már igen komplex és sokszínű tudomány, mely több szakterület eredményeit ötvözi, így a tanulás folyamata is folyamatos bővülést igényel.

Ahogy a nyelv maga is folyamatosan változik és fejlődik, úgy a nyelvészet tudománya is állandóan alakul, új módszerek, elméletek és technológiák mentén nyitva szélesebb horizontokat az emberi kommunikáció és gondolkodás megértésére. Ezért a most kézhez kapott összefoglaló nem az út vége, hanem egy kezdőpont, amelyből kiindulva a nyelvtudományi ismeretek és érdeklődés folyamatosan fejlődhetnek és mélyülhetnek.

Végül, a nyelvészet történetének tanulmányozása egyben azt is megtanítja, hogy a nyelv nem pusztán szimbólumok rendszere, hanem élő, változó, az emberi lét részét képező jelenség, amelynek megértése nélkül nem érthető meg a társadalmi és kulturális lét sokszínűsége sem. Ez a tudás és az ezzel járó felelősség kell, hogy vezérelje mindazokat, akik a nyelvek világában kutatnak, tanulnak, vagy alkalmazzák a nyelvészet eredményeit.

Ezúton kívánunk sok sikert és örömöt a nyelvészet további felfedezéséhez és megértéséhez! Ebben – reményeink szerint – a rövid összefoglalónk végén található néhány feladat is a hallgatók és érdeklődők segítségére lehet.

A szerzők

ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

A görög nyelvészet kezdetei

1. Milyen filozófiai kérdések köré szerveződött a nyelv vizsgálata az ókori Görögországban?
2. Készíts rövid összehasonlítást Platón és Arisztotelész nyelvszemléletéről – miben tér el a két gondolkodó megközelítése?

A római nyelvészet és a latin grammatika kialakulása

1. Milyen szerepe volt a római grammatikaíróknak a nyelvleírás hagyományának kialakításában?
2. Fogalmazd meg röviden, hogyan befolyásolta a latin grammatika a későbbi európai nyelvtanok szerkezetét!

A nyelvészet a középkorban

1. Milyen célokat szolgált a nyelv vizsgálata a középkorban, és hogyan változott ez a reneszánsz felé haladva?
2. Sorolj fel három jellemzőt, amely megkülönbözteti a középkori nyelvszemléletet a klasszikus ókori nyelvészettől!

A reneszánsz és a 17. század nyelvészete

1. Hogyan kapcsolódik a nemzeti nyelvek előtérbe kerülése a reneszánsz nyelvészeti törekvéseihez?
2. Készíts rövid ismertetőt egy 17. századi nyelvészről, aki jelentős szerepet játszott a nyelvtudomány fejlődésében!

A modern nyelvtudomány előestéje

1. Miért tekinthető a 18. század a modern nyelvtudomány előkészítő időszakának?
2. Gyűjts példákat arra, hogyan jelent meg a rendszerszemlélet csírája a 18. századi nyelvészetben!

A történeti-összehasonlító nyelvészet a 19. században

1. Milyen módszerekkel dolgoztak a történeti-összehasonlító nyelvészek a nyelvrokonság bizonyítására?
2. Készíts egy rövid példát arra, hogyan rekonstruáltak egy közös ősnyelvi alakot több nyelv összevetésével!

3. Mit jelent a hangváltozási törvény fogalma, és miért volt ez jelentős a nyelvrokonság bizonyításában?
4. Készíts egy egyszerű példát, amely bemutatja egy mai magyar szó és annak feltételezett finnugor megfelelője közötti történeti kapcsolatot!

A 20. századi nyelvészet főbb irányzatai

1. Ismertesd Ferdinand de Saussure nyelvelméletének egy, általad legfontosabbnak tartott alapelvét!
2. Készíts egy ábrát vagy táblázatot, amely bemutatja a *langue* és *parole* közötti különbséget egy konkrét nyelvi példán keresztül!
3. Válassz ki egy 20. századi nyelvészeti irányzatot (pl. strukturalizmus, generatív nyelvészet), és foglald össze fő jellemzőit egy ábrán!

A 21. század nyelvészetének vázlatos áttekintése

1. Miben tér el a 21. század nyelvészete a korábbi időszakok nyelvészeti gyakorlataitól?
2. Mutasd be konkrét példákon, hogyan alkalmazható a nyelvtechnológia a mai nyelvészeti kutatásokban!

A magyar és az ukrán nyelvtudomány vázlatos története

1. Kik voltak a magyar és az ukrán nyelvtudomány legfontosabb 19–20. századi képviselői? Nevezz meg 3-3 kiemelkedő magyar, illetve ukrán nyelvészt!
2. Válaszd ki egy magyar vagy ukrán nyelvész munkásságát, és ismertesd röviden, milyen hatással volt a nyelvtudomány fejlődésére!

Esszéfeladatok

1. Mutasd be Arisztotelész és Pánini nyelvészeti felfogását! Véleményed szerint minek köszönhető, hogy e gondolkodók előbb gondoskodtak egy nyelvészeti keretről, mint a középkori nyelvújító grammatikusok?
2. Milyen célt szolgált a nyelvvel való foglalkozás az ókori Indiában és Görögországban? Hasonlítsd össze a két megközelítést!
3. Használva az összehasonlító-történeti nyelvészet módszertanát, írd le röviden a magyar–finnugor rokonsági elmélet alapszempontjait! Hozz példát hangtani vagy morfológiai párhuzamra.

4. Ismertesd a Saussure-i *langue–parole* megkülönböztetést, és hasonlítsd össze a későbbi amerikai deskriptív koncepcióval (pl. Bloomfield–Sapir iskola)! Véleményezd, hogyan jutott el a nyelvtudomány a beszélők által használható nyelvmodellektől a nyelvi rendszerek leírásáig.
5. Miben tér el Ferdinand de Saussure nyelvfelfogása a korábbi nyelvészeti irányzatokétól?
6. Elemezd Chomsky generatív grammatikájának „Elvek és paraméterek" elvét! Miért tekintik előképének Humboldtot? Hogyan változtatta meg a „végtelen mondat véges agyban" paradigmáját? Pontosítsd, mi a kapocs e gondolat és a kognitív nyelvészet holista szemlélete között.
7. Miért tekinthető Noam Chomsky a generatív grammatika (elméleti nyelvészet) atyjának? Miben újította meg a nyelvleírás módszereit?
8. William Labov a szociolingvisztika módszertanának egyik megalkotója. Foglald össze e módszertan elveinek lényegét!
9. Milyen szerepet kap a beszélő és a gondolkodás a kognitív nyelvészet szemléletében?
10. Keress 5 példát a Rákóczi-főiskola műhelyeiben folyó szociolingvisztika kutatásokra, határozd meg a kutatás tárgyát és eredményeit, valamint adatolj hozzá kapcsolódó szakirodalmi tételt!
11. Fogalmazz meg és fejts ki öt állítást (szakirodalmi tétellel alátámasztva) a kárpátaljai magyar nyelvi helyzetről, nyelvhasználatáról, amit a szociolingvisztikai kutatások eredményeiből tudunk!
12. Nevezz meg az alkalmazott nyelvészet öt lehetséges kutatási/alkalmazási területét, valamint ezekhez kapcsolódóan fejts ki egy lehetséges kutatási témát, annak várható hasznosulásával együtt!
13. Látsz-e összefüggést az alábbi kutatási területek között? Fejtsd ki gondolataidat az összefüggésekről: *nyelvpolitika, nyelvi tervezés, oktatástervezés, kétnyelvűségkutatás, attitűdvizsgálat, nyelvi tájkép vizsgálata*.
14. Tudományos dolgozat írása (8–10 oldal terjedelemben) az alábbi témában: Milyen aktuális társadalmi problémák megoldásában segíthetnek a nyelvészeti paradigmák és hogyan?

A KÖTET ÖSSZEÁLLÍTÁSA SORÁN FELHASZNÁLT ALAPVETŐ IRODALOM

1. Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
2. Kenesei István szerk. 2016. *A nyelv és a nyelvek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
3. Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
4. Máté Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
5. Máté Jakab 2003. *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
6. Powell, Barry B. 2007. *Writing and the Origins of Greek Literature.* Cambridge: Cambridge University Press.
7. Robins, Robert Henry 1997. *A Short History of Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris Kiadó – Tinta Kiadó.
9. Кійко Юрій, Агапій Анжела & Мельник Юлія 2021. *Вступ до мовознавства*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
10. Яковлєва Ольга 2024. *Історія мовознавства. Електронні методичні рекомендації: тести та завдання для самостійної роботи для здобувачів філологічного факультету першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

УДК 81-112(075.8)
Ч 45
DOI 10.58423/978-617-8143473

Степан Черничко – Аніко Берегсасі – Крістіян Вараді
Коротка й схематична історія мовознавства та актуальні проблеми. Навчальне видання (навчальний посібник) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ / Автори: Степан Черничко, Аніко Берегсасі та Крістіян Вараді. Берегове: ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ, 2025. 60 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8143-47-3 (PDF)

Метою навчального посібника є надання теоретичних знань студентам-філологам освітніх рівнів бакалавра (ВА) та магістра (МА) з таких навчальних дисциплін: «Вступ до мовознавства та основи наукових досліджень», «Загальне мовознавство», «Актуальні проблеми сучасної лінгвістики».

Навчальне видання

Степан Черничко – Аніко Берегсасі – Крістіян Вараді

КОРОТКА Й СХЕМАТИЧНА ІСТОРІЯ МОВОЗНАВСТВА ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Навчальний посібник

2025 р.

Затверджено до використання у навчальному процесі на засіданні
кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ
(протокол № 114 від «11» серпня 2025 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості вищої освіти
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ
(протокол № 7 від «26» серпня 2025 року)

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ
(протокол № 8 від «28» серпня 2025 року)

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF)
Видавничим відділом спільно з кафедрою філології ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Рецензенти:
Ільдіко Ванчо, габілітований доктор з галузі мовознавства, професор,
професор Інституту угорської мови та літератури Університету Костянтина Філософа
(м. Нітра, Словаччина)
Єлизавета Барань, доктор філософії, доцент,
доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці ІІ (м. Берегове, Україна)
Вільмош Газдаг, доктор філософії, доцент,
доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці ІІ (м. Берегове, Україна)

Технічне редагування: *Олександр Добош, Анастасія Сенько та Крістіян Вараді*
Коректура: *авторська*
Дизайн обкладинки: *авторська та Вівієн Товт.* На обкладинці зображено
твір Геррадіс фон Ландсберґ «Hortus deliciarum» (1180).
УДК: *Бібліотека ім. Опацої Чере Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск:
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Відповідальність за зміст і достовірність навчального посібника покладається на авторів.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 7637 від 19 липня 2022 року.

Шрифт «Times New Roman». Розмір сторінок навчального видання: А4 (210х297 мм).
Обсяг в авторських аркушах 2,33 (93 342 знаків із пробілами)

ISBN 978-617-8143-47-3